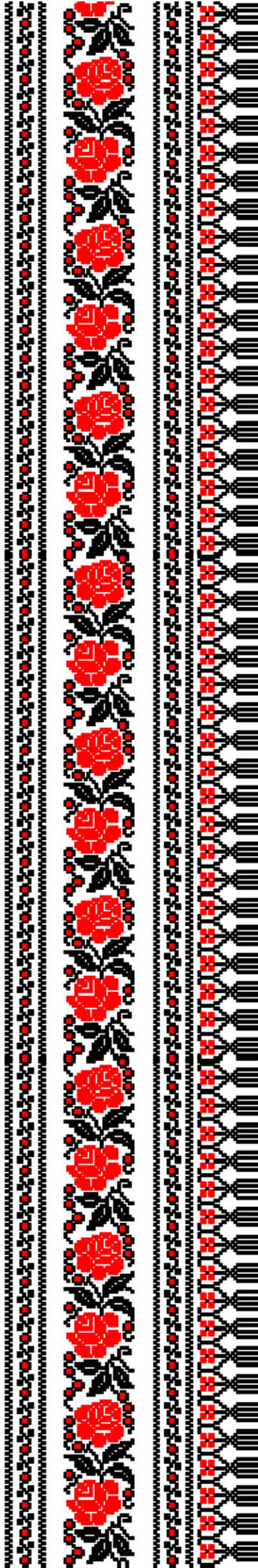

РОЗДІЛ 5

ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ: СТУДЕНТСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

- 5.1. Сучасні топонімно-діалектологічні студії.
- 5.2. Проблеми сучасної лексикології й фразеології.
- 5.3. Перехідні морфологічні явища в українській художній літературі.

5.1. СУЧАСНІ ТОПОНІМНО- ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

5.1.1. Репрезентація дифтонгічних прафонем у перехідній говірці Городнянщини: синхронічне інтерпретування (Вікторія Баранова, Тетяна Хомич)

Говірка Городнянщини перебуває на межі контактування двох близькоспоріднених мовних систем – української та білоруської. Білоруські впливи на цій території досить виразні, особливо в системі фонетики, а от суто північноукраїнські риси в перехідній говірці визначити складно, оскільки потрібно враховувати впливи як мови літературної, так і суміжних говорів.

Однією з найбільш виразних північноукраїнських ознак у говірці Городнянщини є наявність дифтонгічних прафонем – звуків неоднорідної артикуляції, що у своєму складі містять два різні сегменти утворення, однак вимовлені як єдине ціле, як окремий фонотип [6, с. 90]. Досліджували дифтонги В. Ганцов, Ф. Жилко, О. Іщенко, О. Курило, О. Юсікова та інші лінгвісти, проте й досі немає одностайного погляду щодо їх походження та функціонування.

Унаслідок спостережень над живою говіркою мешканців Городнянщини, зокрема поселень, розташованих за декілька кілометрів від прикордонної лінії, було виявлено, що найпоширенішим голосним неоднорідного утворення на цій території є дифтонг [у́о], також часто трапляється дифтонг [і́е], особливо в мовленні представників старшого покоління. У мовленні некорінних мешканців зафіксовано вживання звуків [у́й] та [і́е], наприклад, [ву́йл], [пу́йд кал'іткају].

Дифтонг $[y̆o]$ ($[y̆ó]$) є лабіалізованою голосною фонемою непереднього ряду, що не має сталого артикуляційного вираження й функціонує на місці рефлекса $[ō]$ в історично нових закритих складах, наприклад, $[nar̆y̆óɣ]$, $[k̆y̆ónʹ]$, $[d̆v̆y̆ópr]$. Перший звуковий елемент, який є акустичною основою цього звука – напружений лабіалізований широкий звук високого підняття $[y]$, другий – ослаблений, широкий звуковий елемент непереднього ряду $[o]$ [7, с. 18]. Останній звуковий елемент може асимілюватися під впливом наступного звука, оскільки має слабку артикуляцію. Наприклад, якщо далі стоїть голосний $[y]$, то призвук $[o]$ може нівелюватися, але за довготою дифтонг залишається сталим, тому констатувати монофтонгізацію в такому випадку не можна.

Під час швидкого темпу мовлення чітко сприймається лише перший компонент дифтонга – $[y]$, далі чується лише призвук $[o]$. У разі повільної вимови можна відчутти перехід від $[y]$ до $[o]$: під час протяжної вимови дифтонг розщеплюється на два короткі компоненти. Як зазначає О. Курило, між розщепленими складовими дифтонга утворюється переходовий $[u]$ [7, с. 17]. Характер такого розщеплення відрізняється від інтонаційного зниження в разі вимови спадного дифтонга тим, що артикуляція не послаблюється в переході від $[y]$ до $[o]$, а залишається сталою вокальною на обох компонентах, проте назвати їх окремими звуками не можна, бо виразно чується зв'язковий нескладотворчий $[u]$, наприклад, $[жў'ónка]$, $[кў'óшка]$.

У діалектному мовленні Городнянщини дифтонг $[y̆ó]$ вживають: відповідно до давнього $[ō]$ в історично нових закритих складах, наприклад, $[n̆y̆óч]$, $[st̆v̆y̆óл]$; у родовому відмінку множини іменників жіночого та чоловічого родів, наприклад, $[n̆y̆óɣ]$, $[ч̆ас̆y̆óв]$; у іменниках жіночого роду з суфіксом $-к(a)$, наприклад, $[б'ер̆y̆óзка]$; у закритому складі повноголосних груп відповідно до специфічної інтонації старослов'янської мови, наприклад, $[nar̆y̆óɣ]$ [4, с. 75]. У ненаголошених складах дифтонг $[y̆ó]$ чергується з монофтонгом $[o]$, наприклад, $[к̆y̆óстка]$ – $[костк'і]$, $[n̆y̆óйд'еш]$ – $[найду]$.

Дифтонг $[ĭe]$ є рефлексом давнього $[ē]$ перед колишнім складом з $ѣ$, також він виник на місці давнього $ѣ$. Ф. Жилко гіпотизує, що дифтонг $[ĭe]$ міг виникнути також за аналогією з давнього e в історично нових закритих складах і перед колишнім

складом із зредукованим **ѣ**, а також унаслідок аналогії в наголошених закінченнях відповідно до колишнього закінчення *-и* (*-i*) в давальному – місцевому відмінках однини в іменниках *йа*- та *о*-основ [4, с. 82].

Дифтонг $[\acute{i}\acute{e}]$ на місці колишнього **ѣ** функціонує також і в південнобілоруських говірках. Перший елемент цього дифтонга – це вузький звуковий елемент переднього ряду високого піднесення. У залежності від попереднього звука може вимовлятися ширше або вужче, наприклад, $[см'і́ех]$ – $[ш'і́ес'м']$). Акустичним продовженням початкового елемента $[i]$ є зредукований короткий звуковий елемент $[e]$ переднього ряду середнього піднесення. Він також залежить від характеру наступного звука: перед непалаталізованими вимова стає ширшою, а перед палаталізованими – вужчою [7, с. 31]. Під час повільної вимови, подібно до дифтонга $[\acute{y}\acute{o}]$, у дифтонзі $[\acute{i}\acute{e}]$ з'являється перехідний призвук, який О. Курило визначає як нескладотворчий $[j]$, наприклад, $[у\ хл'ав'і́є́)$ [7, с. 32]. Дифтонг $[\acute{i}\acute{e}]$ впливає на вимову попередніх звуків, зокрема звук $[ji]$, що орфографічно відповідає *ї*, перед $[\acute{i}\acute{e}]$ переходить в $[je]$, орфографічно *є*. Наприклад, $[jeji\acute{e}]$ (літературне *її*).

У діалектному мовленні Городнянщини дифтонг $[\acute{i}\acute{e}]$ функціонує в таких позиціях: на місці давнього **ѣ** у наголошеній позиції, наприклад, $[н'ев'і́є́стка]$, $[цв'і́є́т]$, $[наб'і́є́гло]$; у закінченнях іменників жіночого роду 3-ї особи після *йа*-основи в місцевому та давальному відмінках, наприклад, $[с'т'єрн'і́є́]$, $[на\ з'амл'і́є́]$, $[у\ рал':і́є́]$. Також у зазначених відмінках в іменниках чоловічого та середнього родів з *йо*-основи, наприклад, $[суд':і́є́]$, $[на\ вакн'і́є́]$; у ненаголошеній позиції внаслідок впливу аналогії, наприклад, $[у\ н'єб'і́є́]$; ув історично нових закритих складах з **ѣ**, наприклад, $[јачм'і́є́н']$, $[п'і́є́ч]$; за аналогією в історично нових закритих складах перед **ѣ**. Ф. Жилко зазначає, що вживання дифтонга в такому випадку обумовлюється позицією після передньоязикових шиплячих, наприклад, $[шч'і́є́тка]$, або ж у колишніх дієприкметникових формах на *-ль*, наприклад, $[дан'і́є́к]$ [4, с. 85].

Дифтонг $[\acute{i}\acute{e}]$ є більш акустично сталим порівняно з $[\acute{y}\acute{o}]$, проте він може чергуватися з монофтонгом $[i]$, зокрема у відкритих наголошених складах, наприклад, $[с'і́є́м]$ – $[с'єм'і́]$, $[п'і́є́ч]$ – $[п'єч'і́]$, а також заступатися дифтонгом $[\acute{i}\acute{e}]$. Причину виникнення останнього О. Юсікова вбачає в "закономірному завершенні

тенденції до переміщення вимови дифтонгічної фонемі після диспалаталізованих, зокрема й губних приголосних, до середнього ряду" [8, с. 28], наприклад, [пйѐшки].

Під впливом літературної вимови, у зв'язку з особливостями артикуляції на суміжних діалектних територіях у говірці Городнянщини поступово відбувається процес монофтонгізації дифтонгів, особливо таке явище спостережено в представників молодшого покоління. У дифтонзі [yó] спостерігаємо тенденцію до втрати звучності першого компонента, спричинену впливом літературної вимови, а дифтонг [iě] (або ж його варіант [iě]) монофтонгізується до [i] ([и]). Причинами монофтонгізації (як випадкової, так і закономірної) визначено: поступове послаблення артикуляції другого звукового компонента; асимілятивні впливи консонантного та вокального оточення дифтонга в окремій лексемі; вплив літературної вимови, впливи суміжних діалектів та типологічно споріднених мов; пришвидшений темп мовлення; різниця у віці респондентів: представники старшого покоління традиційно зберігають архаїчну вимову, а молодше покоління тяжіє до більш "культурної" вимови.

Отже, дифтонги – це звуки складної артикуляції, що складаються з двох компонентів, позначених різною вокалізацією, проте їхніми складовими є звуки одного ряду. Місцеве населення Городнянського району у вимові вживає два дифтонги – [yó] та [iě], у мовленні людей, що прибули з інших місцевостей Чернігівщини, де також побутують дифтонгізовані говірки, зафіксовано дифтонги [yú] ([ву́из], [ну́ист]) та [iě] ([зан'и́єс], [г'и́єркий], [ви́єкна]).

Простежено тенденцію про те, що вимова дифтонгів – явище індивідуальне. Мешканці навіть одного села вимовляють той же дифтонг по-різному, тому дослідники фіксують декілька звукових варіацій одного дифтонга, але, вважаємо, вони є також суто умовними й суб'єктивними, оскільки навіть самі мовці не можуть конкретно схарактеризувати походження вимови того чи іншого дифтонга. Така варіативність вимови свідчить про мінливий характер дифтонгів, які можуть асимілюватися під впливом попередніх або наступних звуків, пристосовуватися у вимові до їхніх артикуляційних особливостей. На сьогодні в говірці Городнянщини спостерігаємо втрату архаїчних дифтонгічних звуків у процесі закономірного розвитку мови та під впливом

позалінгвістичних чинників, проте навіть після зникнення дифтонга в окремо взятому слові, залишається своєрідний дифтонгічний призвук, бо фізіологічний апарат уже пристосований до вимови складних артикуляційних фонем.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 244 с.
2. Ганцов В. М. Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку / В. М. Ганцов // Всеукраїнська Академія Наук. Записки історико-філологічного відділу. Кн. II-III. – К., 1923. – С. 117–144.
3. Жилко Ф. Т. Голосні неоднорідного творення (дифтонги) в українській мові / Ф. Т. Жилко // Українська мова в школі. – 1962. – № 3. – С. 18–19.
4. Жилко Ф. Т. Дифтонги в чернігівських говорах / Ф. Т. Жилко // Діалектологічний бюлетень. Вип. IV. – К., 1956. – С. 71–88.
5. Жилко Ф. Т. Перехідні говірки від української до білоруської мови в північно-західних районах Чернігівщини / Ф. Т. Жилко // Діалектологічний бюлетень. Вип. IV. – К., 1953. – С. 7–20.
6. Іщенко О. О. Дифтонги в північноукраїнських діалектах (за даними інтографування) / О. О. Іщенко // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – №22(11). – С. 89–100.
7. Курило О. Б. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків / О. Б. Курило // Україна. Науковий двомісячник українознавства. – К.: Держ. вид-во України, 1955. – Кн. 5. – С. 14–37.
8. Юсікова О. В. Динаміка вокалізму говірки села Хоробичі Городнянського району Чернігівської обл. / О. В. Юсікова // Українська мова: Науково-теоретичний журнал ін-ту укр. мови НАНУ. – 2007. – №2. – С. 26–32.
9. Юсікова О. В. Із спостережень над системою голосних фонем у поліських говірках / О. В. Юсікова // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2001. – №12. – С. 236–238.

5.1.2. Шабалинівська діалектна мікросистема: особливості синхронічного функціонування (Вадим Юрченко, Тетяна Хомич)

Мова є основним засобом спілкування людей. Окрім цього, вона характеризує людей, які нею користуються, адже мова – явище психологічне. Зрозуміло, що кожна мова має свої діалекти, які різняться на різних територіях країни. Україна не є винятком. Через довгу історію асиміляції України з різними народами, спробами забрати в неї частину земель і приєднати їх до інших держав, перебування України під гнітом інших етносів, мова її весь час змінюється. Однак у деяких "закритих" місцях, зокрема селах, мовлення людей лишається сталим або змінюється несуттєво й дуже повільно. Говір лишається незмінним з часу найактивнішого впливу зовнішніх чинників на його мовців. У дослідженні презентовано спробу опису й аналізу конкретної діалектної мікросистеми – говірки села Шабалинів Коропського району Чернігівської області.

Шабалинівська говірка, яка належить до поліської (північноукраїнської) макросистеми діалектних систем, має багато ознак її східнополіського говору, хоча деякі характерні для лівобережнополіської системи фонетичні ознаки не є функціональними, наприклад, "акання" та "якання", подовження голосних та приголосних звуків тощо. Проте в говірці є інші характерні для говору риси, які в мовленнєвому потоці виявляються досить чітко: збереження дифтонгів [вѳоз], [кѳот], [кѳон'], [дѳети]; диференціація [е] та [и], не залежна від наголосу; утрата [ї] на стику кореневої й префіксальної морфем [віду], [пришѳѳ]; ослаблення фонем [ф] й заступлення її [хв], за швидкого мовлення – [х]: [хвѳдор], [хундѳамент]; наявність афери [вѳоко]; ненаявність пом'якшення кінцевих приголосних [букварѳ]. Однак в говірці наявна фонетична особливість, яка не характерна для східнополіського говору – надмірна лабіалізація [о] та "окання" [пойдѳу], [овтѳобус], [перенѳовѳали].

Для шабалинівської говірки найбільш характерними дифтонгами є [ѳо] та [іѳе]. Дифтонг [ѳо] найчастіше вживається:

1) відповідно до давнього [o] в історично закритих нових складах ([вѹоз]); 2) заміна фонем [i] в наголошеній позиції [вѹон]. Дифтонг [i̯e] впливає на вимову попередніх звуків, зокрема звук [йі] (орфографічно і), перед [i̯e] переходить в [йе] (орфографічно є). Наприклад, [йейіе] (літературне її). Дифтонг [i̯e] є більш сталим у порівнянні з [ѹo], у його вимові рідше трапляється нескладотворчий звук. Дифтонг [i̯e] функціонує в таких позиціях: 1) у ненаголошеній позиції за аналогією ([ді̯ети]); 2) в історично закритих складах ([пй̯еч]); 3) за аналогією в історично нових закритих складах ([допй̯ек]).

У шабалинівській говірці практично не функціонують редукція та гармонійна асиміляція. Голосні [e] та [и] звучать як інваріанти навіть у слабкій позиції перед наголошеними голосними ([грєпті]). Для полегшення вимови жителі Шабалинова використовують афезу та вживають [хв] замість [ф], причому вона наявна не тільки в архаїзмах та часто вживаних словах, а й у тих словах, які вони практично не вимовляли, або дізналися про них саме в момент розмови ([новутбѹк], [хвѣйа]). Часто в кінцевих приголосних мовці відкидають м'якість.

Незвичайним є явище "окання", яке не характерне для східнополіського говору. Використовують його для полегшення вимови. Імовірно, так сталося через нефункціональність акання, якісної редукції та гармонійної асиміляції голосних, унаслідок чого місцеві жителі почали спрощувати свою вимову трохи по-іншому. Найчастіше "окання" трапляється в таких випадках: 1) на початку слова перед [o], [y],[ѹo] ([ондрѹшка], [овтѹбус]); 2) для розмежування двох приголосних ([бѹков]); 3) на межі морфем після [o] ([розорвѹали]).

Лексична система шабалинівської говірки зберігає в собі чимало архаїчних рис, а також збагачується відповідно до прогресу й мовного запозичення: [кйахí] (кукурудза), [вѹодці] (звідси), [вѣльми] (дуже), [чотирохрѣчка] (чотирирічна школа), [торкát'] (доторкнулися), [пострѹйла] (збудувала), [чотіри гѹди] (роки) [ребйáта] (хлопці), [гáйстер] (лелека). Лексика шабалинівської говірки різноманітна за своїм семантичним складом, загальноновживані слова можуть набувати нового значення, що

робить їх незрозумілим загаломі. Дуже часто словоформи позначені впливом російської мови.

Морфологічна система шабалинівської говірки має небагато суттєвих відмінностей. Зміни можна спостерігати, в основному, у системі словозміни та в збереженні архаїчних словоформ: іменники II відміни в давальному відмінку однини мають закінчення -у, або -ю ([в'о́зу]) – давнє закінчення іменників із основами на -о- незалежно від категорії істоти/неістоти; іменники I відміни жіночого роду в орудному відмінку однини мають закінчення -ой, або -ай. ([та́н'ой]); у називному відмінку множини іменники II відміни мають паралельні закінчення ([го́лоса́] – [го́лосі́]); у процесі творення найвищого ступеня порівняння прикметників часто використовують формулу самий + нульовий ступінь вияву ознаки прикметника (самий зелений); займенник вона в родовому відмінку має форму [йейі́е]; у займенниках жіночого роду зникає протетичний [н] ([на й'у́ой]); протетичний [н] не вживають і в іменниках чоловічого роду в родовому, орудному та місцевому відмінках; у займенниках на кшталт я, ти не спостережено перенесення наголосу в непрямих відмінках із другого складу на перший. Постійно наголошують останній склад (менé, тебé); в орудному відмінку вживають форму [ц'ойу]; означальним займенникам кожен, кожна, кожне відповідають форми [ка'ждий], [кажда], [кажде]; числівники шість – вісім у говірці функціонують як [ш'і́ес'т'], [с'і́ем], [в'у́ос'ем]; іфінітив після голосного основи має суфікс -ть ([казáт'], [гнат']); відповідно до суфікса -ува в дієсловах подовженої дії вживають -ова ([торговáт'], [ночовáт']); майбутній час недоконаних дієслів зазвичай має аналітичну форму ([б'у́ду робі́т']); для прислівників та службових частин мови характерне збереження архаїчних форм, наприклад [куда́], [туда́].

У синтаксичній системі говірки Шабалинова наявні такі риси: 1) уживання конструкцій називного відмінка в реченнях стану як результату дії ([хата поб'і́елена]); функціонування називного відмінка в структурі складених іменних присудків ([вона була найкрас'і́в'іша д'івка]); функціонування неповних речень, коли дієслівна частка опущена ([вес' с'н'і́ег у двор'і]); для вираження атрибутивних відношень використовують інфінітивні конструкції ([мі́ешка свині дават']); широке використання конструкцій з

прийменниками [да], [дай], [дак] ([дак вб̄уон йак загавкав]); у складеному іменному присудку іменна частина може виражатися іменником у знахідному відмінку з прийменником за ([йа прин'ав тебе за другого]); часто в ролі вставних слів вживають усічені форми прислівника можливо ([в̄уодц'і до коропа /мо/ триц:ат' кілометров]); функціонування прийменника коло у синтаксемах з локативним значенням ([коло шовковиц'і пас':а к̄уон']); уживання прийменника проти ([проти хати р̄уос ор'ішник]).

Найцікавішим є той факт, що говірка в селі Шабалинів суттєво відрізняється від говірки сусідніх сіл, які, у свою чергу, також суттєво різняться. Наприклад, у всіх навколишніх селах немає дифтонгів, натомість з'являється "акання". Можливо, так сталося через ізольоване географічне положення села – навколо нього протікають дві річки, через що раніше до нього було важко дістатися.

Отож, шабалинівська говірка належить до поліської макросистеми діалектних мікросистем України, зокрема до східнополіського говору, проте, як і кожна говірка, є індивідуальною й має свої особливості на всіх мовних рівнях.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови. В 3 т. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина та суміжні землі. – К., 1984.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – Київ, 1980.
3. Жилко Ф. Т. Дифтонги в чернігівських говорах / Ф. Т. Жилко // Діалектологічний бюлетень. Вип. VI. К., 1956. – С. 71–88.
4. Пащенко В. М. Поліська макросистема діалектних мікросистем української мови: Хрестоматія з методичними рекомендаціями для практичних занять з української діалектології, етнолінгвістики, етнографії та фольклору / В. М. Пащенко, В. М. Бережняк. – Ніжин, 2005. – С. 8–18.

5.1.3. Топоніми Городнянського району Чернігівської області: етимологічний, словотвірний, семантичний аспекти (Олена Козел, Тетяна Хомич)

Однією з головних функцій мови є номінативна. За допомогою слова можемо давати імена предметам та явищам навколишньої дійсності, їхнім особливостям та ознакам. Окрім таких загальних назв у системі мови функціонують ще й уласні назви.

Останнім часом увагу дослідників зосереджено на вивченні власних назв, зокрема в галузі топоніміки, яка вивчає назви географічних об'єктів. Географічні назви України пройшли складний шлях розвитку. Саме на прикладі власних географічних найменувань можемо прослідкувати не лише певні особливості словотвору в процесі історичного розвитку мови, але й окремі етапи історичного розвитку народу, що відображені в них. Тому аналіз топонімів Городнянського району Чернігівської області, який не був предметом вивчення окремих лінгвістичних студій, є досить актуальним на сьогодні. Мета розвідки – дослідити етимологічний, словотвірний та семантичний аспекти топонімів Городнянського району Чернігівської області. Об'єктом дослідження є топоніми (ойконіми, гідроніми, дрімоніми) Городнянщини. Предметом вивчення є етимологічний, словотвірний та семантичний аспекти аналізу деяких топонімів Городнянського району.

Життя людини тісно пов'язане з різними місцями, які позначаються за допомогою топонімів. Топоніміка як наука оперує такими термінами: топоніми – уласні географічні назви: Чорне море, м. Київ, Альпи (гори); ойконіми – назви населених пунктів: с. Козацьке, м. Суми, смт. Чкалово; гідроніми – назви водних об'єктів, природних чи створених людиною (морів, річок, озер, водоймищ, ставків тощо): р. Буг, Жовте море, Каховське водосховище; дрімоніми – назви лісів: Темний, Березняк; омоніми – назви гір, гірських масивів, пагорбів: Карпати, Савур-Могила, Чернеча гора; годоніми – назви вулиць: вул. Героїв Сталінграда, вул. Виноградна; агороніми – назви площ, майданів: майдан Незалежності, площа Свободи, площа перемоги; дромоніми – назви шляхів: Чорний шлях, Бериславське шосе, автомагістраль Київ –

Сімферополь; катойконіми – назви мешканців (назви людей за місцем проживання): одесит, каховчанка, маячани [5, с. 24].

Дослідження топонімів цікавило дослідників здавна. Із часу виникнення ономастики, зокрема топоніміки як її галузі, у різних працях географи, історики та мовознавці висвітлювали окремі питання, присвячені розгляду власних географічних назв. Питання топоніміки привертало увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад, М. Ломоносов, О. Потебня, І. Бодуен де Куртене у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімний матеріал; інші вчені, як-от: І. Срезневський, М. Максимович, М. Сумцов, О. Соболевський, О. Саліщев, розглядали його як предмет окремого дослідження.

Н. Таранова розвиток топонімії поділяє на три етапи: до середини ХХ ст. – переважали регіональні роботи, питання загальної теорії розроблялися слабо; 50–70-і роки ХХ ст. – праці з топонімії А. Дульзона, М. Мурзаєва, В. Никонова, А. Попова. Із цього часу зростає інтерес до проблем топоніміки; кінець ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – відрізняється найбільш результативними дослідженнями, формуються наукові топонімні школи, видають перші посібники з топоніміки [7]. Пожвавлення в галузі вивчення науки про географічні назви можна спостерігати в другій половині ХХ століття. Щораз бурхливіше розвивається антропоніміка, топоніміка та гідроніміка. З'явилися праці, у яких розглядають топоніми різних держав: Латвії, Вірменії, Казахстану тощо. Значну роль у питаннях установлення методології та принципів дослідження топонімії відіграли роботи В. Никонова, Е. Мурзаєва, К. Цілуйка, Л. Гумецької, Ю. Карпенка та топонімні конференції, що відбулися в Києві 1959 та 1962 років і Москві 1962 року. Цикл досліджень (З. Валюх, Т. Гаврилова, В. Горпинич, В. Лучик, І. Шпітько) орієнтований на вивчення відтопонімних похідних. Різноманітні питання, які, проте, мають безпосередні відношення до багатьох проблем, пов'язаних із комплексним аналізом топонімів, розглядають учені Р. Абкадиров, О. Афанасьєв, Л. Василюк, О. Данилюк, В. Кихтюк, Т. Купач, Н. Таранова, Н. Шкляєва та інші географи й історики [8, с. 228].

Будь-яка географічна назва зберігає в собі певний зміст. Правильно пояснити певну назву, розкрити її смислове значення й походження – означає отримати важливу інформацію про минуле

краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Тому топоніміка є невичерпним джерелом відомостей про суспільно-політичне життя, матеріальну й духовну культуру народу, про особливості його географічного середовища. "Географічні найменування, які органічно вплетені в лексичну систему мови", як правильно відзначає К. Цілуйко, становлять цінне, а часом і єдине джерело історичного вивчення народу, його мови й культури [9, с. 63].

Етимологічне вивчення власних географічних назв є дуже важливим процесом, який допомагає з'ясувати походження певного топоніма, його структуру, пояснити лексичне значення. Цей процес полягає в дослідженні мовного генезису кожної назви й пошуках схожих особливостей у споріднених мовних утвореннях. Сучасні топонімічні дослідження спрямовані на ґрунтовне вивчення різноманітних явищ у галузі топоніміки й розпочинаються найчастіше зі словотвірних студій, які є необхідною складовою дослідницького процесу.

Етимологічний, семантичний та словотвірний аспекти вивчення топонімів Городнянщини в лінгвістичній літературі майже не презентовані, саме тому ця проблема потребує всебічного та детального дослідження. Послуговуємося класифікацією М. Надутенка, який виокремлює такі структурні класи ойконімів: 1) відапелятивні утворення; 2) відгідронімні назви поселень; 3) відприкметникові ойконіми; 4) назви поселень, утворені від антропонімів [4, с. 36].

Відапелятивні утворення Городнянщини представлені підгрупами: а) назви, пов'язані з фітоценозом; б) назви на позначення розташування та геометричної форми місцевості.

Назви, пов'язані з фітоценозом, функціонують кількісно обмежено, наприклад, *Деревини* – село, яке в писемних джерелах уперше згадують 1715 року. Походження його назви пов'язують із легендами. Одна з них свідчить, що в давнину через річку Терюха переправляли багато деревини, частину якої відносило течією й викидало на берег. Утворювалися затори деревини. Це й спонукало місцевих жителів дати назву селу "Деревини". Ойконім утворений лексико-семантичним способом: деревина (органічна речовина) → село Деревини.

Назви на позначення розташування та геометричної форми місцевості, є досить поширеним різновидом відапелятивних утворень, наприклад, **Конотон** – село, назву якого вперше згадують у писемних джерелах 1715 року. За переказами, місцевість була вкрита дубовими й сосновими лісами, було багато боліт. Сюди втікали селяни від закріпачення й переселялися вільні козаки. Першими поселенцями були селяни-втікачі Силенки, які розмістилися й господарювали на підвищенні серед боліт. Імовірно, село назване так тому, що в болотистій місцевості топилися коні. Ойконім утворений морфологічним способом основоскладання.

Відгідронімні назви поселень також функціонують на території Городнянщини, наприклад, **Ваганичі** – село, перша писемна згадка про яке належить 1718 року. Назва села походить від річки Ваги, яка за переказами була колись повноводною [3, с. 76]. Ойконім утворений морфологічним способом афіксації – суфіксацією: суфікси -н-, -ич-: Вага + н + ич → Ваганичі, який поєднався з лексико-семантичною деривацією.

Відприкметникові ойконіми досить поширені серед топонімних номенів, наприклад, **Радянське** – назва села, яка є субстантивованим іменником і має граматичні ознаки іменника, тому утворена морфолого-синтаксичним способом словотворення.

Відантропонімні назви поселень найчастіше утворюються суфіксальним способом – форманти **-к-** і його варіанти, а також **-ин-**, **-ів-**, **-івк-** приєднуються до твірної основи й виражають присвійне значення, потім прикметник набуває субстантивного значення, тобто зазнає морфолого-синтаксичної транспозиції, наприклад: **Андріївка** – село, історія якого відома з 1715 року. Коли село перейшло у власність поміщика Андрія Петровича Стаховича, він перейменував його на своє ім'я. [6, с. 172]. Ойконім утворений за допомогою суфікса **-івк-** (Андрій + івк → Андріївка) морфологічним афіксальним способом суфіксації, який поєднується з морфолого-синтаксичною деривацією, зокрема субстантивацією; **Верпч** – назва річки, що походить від слова "вепр". За однією з версій, біля річки водилося багато диких кабанів, за іншою – росло багато верб, тому назва могла утворитися від іменника "верба", яка з часом зазнала фонетичних модифікацій. Можливе й утворення її від польського слова "вертепі", що значить "бездоріжжя, непроїзні місця". Спосіб словотворення гідроніма – лексико-семантичний, який співфункціонує з фонетичними модифікаціями; **Володимирівка** – село, що в

історичних джерелах вперше згадане 1736 року. Воно назване сходом селян на честь свого поміщика Володимира на знак того, що він звільнив їх від кріпацтва 1847 року [6, с. 176]. Назва утворена за допомогою суфікса *-івк-*: Володимир + івк → Володимирівка. Морфологічний суфіксальний спосіб зумовив наступний етап деривації – субстантивацію, що реалізувала себе за допомогою додаткового суфіксального засобу: суфікса *-к-* та флексії *-а*.

Гідроніми належать до найдавніших і найстійкіших категорій топонімії загалом. Назви водних об'єктів уходять до складу системи географічних назв і містять у собі різнобічну не лише лінгвістичну, а й історичну, етнічну та іншу інформацію. Гідронімія становить конкретну систему, сукупність уласних назв, інакше кажучи, гідронімікон певного ареалу. Гідронімія Городнянщини представлена порівняно незначними за розмірами водними об'єктами, але викликає значне зацікавлення в дослідженні структури, етимологічного аспекту та семантики їхніх назв, наприклад: **В'юнище** – назва ставка, яка походить від слова "в'юн", тобто "рухливої риби з видовженим гнучким тілом". За переказами в цьому ставку водилася велика кількість такої риби, а деякі в'юни були значних розмірів. Гідронім утворений морфологічним способом словотвору, афіксацією, суфіксацією: в'юн + ищ → В'юнище. Суфікс *-ищ-* вказує на збільшувальний відтінок ознаки предмета; **Снов** – назва річки, що походить від слова "снувати", адже на карті має вигляд шнура ("снура") [2, с. 338], що утворюється скручуванням із чисельних ниток малих річок, що вливаються з обох боків. Гідронім утворений морфологічним способом за допомогою морфологічної афіксації – нульової суфіксації (снув-ати → Снов); **Чибриж** – річка, назва якої, очевидно, походить від рослини "чебрець", яка має діалектний варіант чибрик" і часто трапляється в навколишніх лісах. Гідронім утворений лексико-семантичним способом словотворення на діалектному ґрунті.

Серед різноманітності топонімів виокремлюють різновид, що має назву "дрімоніми", тобто назви лісів. Досліджень дрімонімів порівняно небагато, їхнє вивчення є побіжним, лише в контексті загального огляду топонімів. Територія Городнянського району багата на лісові масиви, оскільки розташована в зоні Полісся. Своєрідність назв лісової місцевості викликає значний інтерес до детального вивчення їхніх етимологічних, словотвірних та

семантичних особливостей, наприклад: *Кучугура* – назва лісу, що походить від іменника "кучугура" на позначення "невеликої пологої гори, на якій росло багато дерев" [1, с. 600]. Дрімонім утворений лексико-семантичним способом словотвору: кучугура → Кучугура; *Перехода* – назва лісу, що походить від слова "ходити". Імовірно, через ліс пролягав шлях, яким можна було дійти до найближчого поселення. Дрімонім утворений морфологічним способом словотвору за допомогою додавання префікса та флексії (пере + ход (а) → Перехода).

Отже, проаналізований матеріал свідчить про те, що найпродуктивнішими семантичними типами є класи відапелятивних утворень та топонімів відантропонімного походження. Уласні географічні назви поселень Городнянського району переважно утворені лексико-семантичним способом словотворення та морфологічним за допомогою різноманітних суфіксів. Гідроніми утворені морфологічним способом словотвору, є назви, що утворені лексико-семантичним способом і походять від співзвучних загальних назв. Аналіз дрімонімів показав, що вони здебільшого утворилися морфологічним та лексико-семантичним способами словотвору, які часто поєднані з морфолого-синтаксичною деривацією. Комплексне дослідження топонімів дало можливість з'ясувати суспільно-політичний стан населення, рід його занять та історичне минуле краю.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Т. Бусела. – К.: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. – Т. 5 / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 2006. – 704 с.
3. Край, мій рідний край!...: Збірник нарисів / За ред. Р. Б. Воробей. – Чернігів: КП "Чернігівські береги", 2009. – 168 с.
4. Надутенко М. В. Лексико-семантичний спосіб творення ойконімів Дніпропетровської області / М. В. Надутенко // Філологічні трактати. – К., 2011. – Т. 3, № 3. – С. 34–41.
5. Олексенко В. П. Топоніміка. Факультатив з української мови / В. П. Олексенко, О. В. Іващенко. – Харків: Основа, 2006. – 142 с.

6. Сіверські крижалі. Краєзнавчий портрет Чернігівщини / За ред. В. В. Ткаченко. – К. : Дім, сад, город, 2011. – 650 с.

7. Таранова Н. Б. Основні етапи розвитку топонімії як науки / Наталія Таранова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukr-tur.narod.ru/personalii/ukrgeo/t/taranova/statti/_osetroz/osetroztop.htm.

8. Торчинський М. М. Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи / М. М. Торчинський // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький: ХмЦНП, 2013. – Вип. 6, ч. 1. – С. 217–238.

9. Цілуйко К. К. Топонімія Покровського району Дніпропетровської області / К. К. Цілуйко // Мовознавство. Наукові записки: т. XIV. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 62–90.

5.1.4. Діалектна мікросистема села Волосківці Менського району Чернігівської області (Світлана Ташлик, Тетяна Хомич)

О. Потебня наголошував, що для творчого самовираження людина мусить досконало володіти однією мовою, а знання інших мов має сприяти "збудженню думки, що йде по колії рідної мови" [9]. Великий учений переконаний, почуття й думки жоден талант не здатен висловити літературною мовою, натомість діалектна мова легко в цьому допоможе. За Г. В. Ф. Гегелем, "мова є формою існування духу" [3]. Саме діалектне мовлення є виразником "народного духу", вербального потенціалу нації. М. Жулинський переконаний, що діалектологія – наука, яка найближче стоїть до витоків національної мови, складного комплексу національної культури, до самого народу – творця мови й культури. Тому неocenенною є роль діалектології в збереженні й розвитку національної мови, у поступі національної літератури, культури [4, с. 7]. Маємо за честь долучитися своїм дослідженням до "Української діалектології" й хочемо представити одну з говірок української діалектної мови.

Українська діалектна мова являє собою складну ієрархію діалектних одиниць, кожна з яких функціонує на певній обмеженій території й характеризується певними специфічними ознаками різних структурних рівнів, якими вона певною мірою вирізняється з-поміж інших [8, с. 8]. Найменшою діалектною одиницею є говірка,

Результати дослідження показали, що серед найяскравіших фонетичних рис, характерних для волосківської діалектної мікросистеми, можна виокремити такі: 1. Відповідно до етимологічного [o] в новозакритих складах у наголошеній позиції зазвичай функціонує дифтонг [yo]: *вана ї каже/ л'ена/ знаєш шо/ давай нуоїдем на танци/ трохи разв'їтејемс'а//* (Із мовлення Логвиненко О. Д.); *о/ кричат'/ степан приїтехаў// нуож приїуоз// приїуоз//* (Із мовлення Манойла С. В.) 2. Відповідно до давнього [ѣ] у наголошеній позиції функціонує дифтонг [іе]: *давай вечерам с'адем на матацук і паїедемо на баштан на капусту на калхозну агародн'у//* (Із мовлення Харченко А. І.); *сабралис' ус'їе/ перегаман'їели/ пасмијалис'а з інт'ерес'її з ц'їїе/ пас'їели/ їедем на чамараўс'кӯої дароз'ї//* (Із мовлення Манойла С. В.); *вана була д'їеучина самастајат'ел'на/ паслушина/ читала книжку/ не мешала мин'їе писат'//* (Із мовлення Селезньової Р. С.) 3. Значна поширеність "акання" (вимови ненаголошеного [o] як [a]): *і желали ми їм/ шоб вани павернулис'а із хўронту з наб'едају і з мирним/ і з добрим здароўїем//* (Із мовлення Пархоменко А. О.); *матерки начами хадили і дн'ами на роботу/ а ми галодни/ халодни летали/ ждали сваїх матерок/ поки вани придут'//* (Із мовлення Яковенко В. М.) 4. Ствердіння [ц] у звукосполюках [ца], [ци], [цу]: *заходили у двар'їе і бензин виливали із кан'їстри/ і запал'ували/ гар'їело село/ страшно було дивци:а//; а мосту не зарвали/ а папали у мирну жит'ел'н'їцу і ўбили насмерт'//* (Із мовлення Пархоменко А. О.) 5. Уживання звукосполучення [хв] замість звука [ф]: *ну д'їетки ў школу хадили/ кухвайки таки були/ у кухвајечках/ чобати ў хлопчикаў кирзави//* (Із мовлення Манойло Н. М.); *ад'евајус'а ў мужс'ку адежу/ ад'евају вајен:у хвурајску/ к'їт'ел' вајен:и//* (Із мовлення Харченко А. І.) 6. Дзвінки приголосні наприкінці слів та перед глухим звичайно зберігають дзвінку вимову: *тад'їе ж ішче не дар'уог не було/ нечого// присв'етили/ найшли ми тују басанојску ж//* (Із мовлення Логвиненко О. Д.); *ну і здороаво л'убили оц'ї баби аксани пирајски//* (Із мовлення Нагурської Л. А.); *бо ўс'їе хат'їели ж на роботу/ работа така ж невајска//* (Із мовлення Стародуба В. Ю.) 7. У деяких іменниках II відміни в місцевому відмінку однини зберігається закінчення **-їе** (або **-ї**): *і ц'ују нуоч ус'їе л'уде не спали ў сел'їе/ ждали сваїх салдатаў//* (Із мовлення Пархоменко А. О.); *бат'ка забрали шче ў лагер'їе буў вудн'/ у арм'їју не*

хадиў/ а брали жіх у лагер'їє/ брали весноју/ ну і вани ўже не вернулис'а// (Із мовлення Яковенко В. М.); калис' у д'їецтв'їє баба аксана ў мене була/ і ми з сестрами/ вал'а/ л'ена/ хадили ў гост'і да сваїх т'ўотак// (Із мовлення Нагурської Л. А.); кажу/ ну у вас **на стал'їє** ўсе је/ а от меду нема/ паїду принесу// (Із мовлення Манойла С. В.); ну ми так далеко не разходилис'а адин ад одного/ перекликувалис'а/ перегукувалис'а ў л'їєсі// (Із мовлення Манойло Н. М.); і ја каракалас'/ каракалас'/ із сил вибилас'а і **на дн'їє** ў јаці'і лежу/ і так спат' хочу/ і так мин'їє лоўко/ шо ну не знају// (Із мовлення Ломаненко Є. І.) 8. Закінчення **-їє** (або **-і**) зберігається й в іменниках І відміни в місцевому відмінку однини: усе змешалос' у галав'їє/ заўтра гасударствен:и экзамен//; а ў мене ўже **на наз'їє** тики тије асталис'а/ зашчєбкї// (Із мовлення Логвиненко О. Д.); рац'їја була устројєна на л'єгкавих машинах/ у предцєдат'єл'а/ у трактарнўої бригад'їє// (Із мовлення Нєрет Н. І.); училис' у школ'ї// ја не виўчиў урока/ аставили посл'ї ўрокаў/ д'їректор школи у себе ў канцєл'ар'її закриў// (Із мовлення Чкани С. І.); таки удар у кабин'ї страшен:и/ кл'уч'їє з јашчикам вилєт'їєли//; јєгер'а пудїїєхали/ а вани стајали у старан'їє/ набл'удали за ц'їм д'їєлам// (Із мовлення Манойла С. В.)

На морфологічному рівні простежено такі особливості:
 1. Усічені форми прикметників та займенників прикметникового відмінювання в Н. в. одн. чоловічого роду: вилазит' кнур/ кабан здаравєл'ушчи/ і на мене дивци:а// (Із мовлення Манойла С. В.); паїїєхали ми цє у шчорс'ки рајон/ а ў јого там друг је хароши/ кол'а /у низкаўц'ї// (Із мовлення Манойло Н. М.) 2. Наявність форм прикметників та займенників у Н. в. множини на **-и** (замість **-і**): уже ж нам треба **держайни** экзамени ж і уже ж на роботу// тут у нас **таки** хлопц'ї були **знакоми** у школ'ї механ'їзац'її// ну і пралєт'їєло цєје ж наше усе/ і учоба/ цє ж сами **луч:и** маїїє гада// (Із мовлення Логвиненко О. Д.) 3. У прикметниках та займенниках жіночого й середнього роду однини в називному відмінку функціонують стягнені форми: і кажу/ хвен'а ж ад мене на рост/ гадами **аднакава**/ а ростам **менча**/ ја ї кажу/ ну давай за шију заїдем/ па шију/ і папливєм ставок// (Із мовлення Ломаненко Є. І.); і була там адна **така** свин':а/ **здарова**/ ну ми ж не знали/ шо вана **парўбсна**/ ми пристројїлис' на јуої катац:а// (Із мовлення Стародуба В. Ю.); іспужалас'а ја ж здороаво/ дит'а **мале** на руках/ шо ж мин'їє дал'ше

рабит'// (Із мовлення Полосьмак О. М.) 4. Наявність інфінітивного формотворчого суфікса *-т'* при дієслівній основі на голосний: *сабиралис' пайїехат'* на дэсну гул'*ам'*/жа/ мати і падруга материна/*ад:іхат'*// (Із мовлення Манойла С. В.); *шче буўши школ'ницају їездили ў чапајеу клубнику вибират'* шоб зарабит' грошей// (Із мовлення Нерет Н. І.) 5. Прислівник *завтра* має закінчення *-е*, а прислівник *тепер* має закінчення *-а*: на *заўтре* ўден' ус'тэ л'уде паўставали// (Із мовлення Пархоменко А. О.); а *тепера* у вас дв'тэ семїтэ/ уже ж ми і нев'тэстка ж уже материна// (Із мовлення Яковенко В. М.) 6. У давальному відмінку однини займенник *я* зазвичай має закінчення *-тэ* (мін'тэ): ну а шо ж рабит'/ вани тад'тэ/ хлопці ц'їе/ найшли такого д'ад'ка чи д'тэда/ шо паладиў же вудн мін'тэ ц'ују басаножску ж уже ж// (Із мовлення Ломаненко О. Д.); мін'тэ було с'тэм год/ як началас'а ваїна// (Із мовлення Яковенко В. М.) 7. Іменник *люди* у формі множини має закінчення *-е* (люде): і ц'ују нўоч ус'тэ л'уде не спали ў сел'тэ/ ждали сваїх// і наша кон:ица в:ишла ў село/ і асвабадила нас деветнадцетого вересн'а у чатири часа ночи// (Із мовлення Пархоменко А. О.); вани як гл'анули/ тије л'уде/ жеки капушту р'тэзали/ як гл'анули/ шо на матацикл'і сedit' мил'іц'іанер у хворм'і/ і пападали// а ја кажу/ боже/ мо л'уде там уў обмарак пападали ўже са страху// (Із мовлення Харченко А. І.) 8. У мовленні жителів села Волосківці не спостережено перенесення наголосу на основу займенника після прийменників: у себе, у тебе, у мене, на мене, ад мене: ну голас же ў мене даї боже ж тад'тэ буў шче ў моладас'т'тэ/ це двацет' год було// (Із мовлення Нерет Н. І.); ус'тэ разїехалис'/ ми асталис'/ покил' сабралис'/ дивимс'а/ нўож лежит' на капот'і ў мене/ не треба некому// (Із мовлення Манойла С. В.); ну було таки случаї у мене/ шо ми із мајеју падругају захат'тели зарабит' грошей/ шоб шонебуд' купит'// (Із мовлення Ташлик В. І.); а ў мене пал'то якраз пашили/ таке доўге було на мін'тэ пал'то/ бо на зруост же шили/ шоб на багато ж год хватило// (Із мовлення Чернушко Н. І.) 9. На території волосківської говірки деякі числівники зазнають змін: десеть, васімнадцеть, пийсят (пидисят), шейсят: а н'тэмци ў сеї же ж ден' вас'імнадцетого вересн'а палили наше село/ заходили у двар'тэ і бензин виливали із кан'істри/ і запал'ували// (Із мовлення Пархоменко А. О.); пон'ели адин одного/ пашили/ з машини несут'

магарич за нӯдж// пас'їєли па кругу/ мо чалав'їєк і десет' нас/ па кругу/ давай нӯдж мачит'/ за теїє/ шо найшли// (Із мовлення Манойла С. В.); ну це ўже ж кан'єшно даўно/ даўно/ ўже сичас шеїс'ат два/ це дес' тад'їє було гадуоў нам па с'їєм/ це ўже пидис'ат пїат' год назад/ даўн'ї часи кан'єшно// (Із мовлення Чернушко Н. І.); ну істор'їя маїа пачалас'а/ як кончила ја с'їєм класаў/ а кончила школу ја ў пидис'ат пїатаму гаду// (Із мовлення Логвиненко О. Д.) 10. У заперечних займенниках префікс **ні-**мовляни села Волосківці замінюють префіксом **не-** (неякий, нечий): і так мин'їє лоўко/ шо ја б ўже і спала/ і даїє без неїєких// ја ж спала/ ја нечого не знаїу/ поки адкрила очи і ја на бєрез'ї стаїу// (Із мовлення Ломаненко Є. І.).

Серед яскраво виражених синтаксичних особливостей можна назвати такі: 1. Широке використання фразових видільних часток **же, ж:** ну і тад'їє гул'аїут' же ўто ж там/ кричат'/ б'їєгаїут'/ іграїут' наў мїача/ (Із мовлення Гоянюк Т. О.); паїїєхали ж ми/ це ж ми ўдвох і шче двоїє з села було/ ўчатир'ох// (Із мовлення Логвиненко О. Д.); а мин'їє ж хат'їєлос'а ж паахвармл'ат' сваїу роботу/ шоб бут' свабоднаїу тад'їє// (Із мовлення Селезньової Р. С.); 2. Поширені сполучники **дак, да і:** да і музеї же на ўїунишчі//; як здумат'/ дак мин'їє нема чого такої ж і здумуват' доброго// (Із мовлення Логвиненко О. Д.); н'їємци ж були/ їєк у нас/ дак хат'їєли кароу забрат'/ бо мала була семїа// пришоў і каїє/ шо да тебе ж придут' с'оїодн'ї па кароу/ дак не ад:аваї/ пав'їєс' замок і не ад:аваї// (Із мовлення Яковенко В. М.); кукурузу там маїєр'їє памагала/ пласкушу каров'їє ж шоб жат'/ дак паїїєдем/ а нас там надз'їрат'ел'ї ж лавили/ дак було нам/ шоб не аштрахавали/ дак хавалис'/ і л'їсапєти хавали ў кукурузу/ і шо хочєш було// (Із мовлення Нєрєт Н. І.) 3. Поширена фразова приєднувальна частка **ну (ну і):** ну і добре/ чалав'їєк паїїєхаў/ дагавариўс'а з хлоїц'ами/ вани їєму зрабили/ указали/ де ц'а кучєчка зерна// (Із мовлення Харчєнко А. І.); ну ўцє як паїєнилис'а ми з сваїм ал'єгам/ дак посл'ї свал'би паїїєхали ми да їоїо на род'їну у астапаўку// (Із мовлення Полосьмак О. А.); кал'ўїа масла/ тєчє ўсє/ і кабан паб'їєг/ ну ўже не да кабана нам// (Із мовлення Манойла С. В.) 4. Спостереїєно вживання в мовленнї окремих інформантів прийменників **са, с** у значєннї **зі** і з відповїдно: мо л'удє там уў обмарак пападали ўже са страху//; так/ вечєрам пришоў чалав'їєк

с роботи/ і ја кажу/ ну дак давай паїдемо// (Із мовлення Харченко А. І.).

Лексичний склад волосківської діалектної мікросистеми характеризується як лексемами, наявними також і в інших говірках лівобережнополіського говору, так і своїми специфічними словами, притаманними лише місцевій говірці. Серед останніх можна згадати такі: *рундук* (ганок), *хвіуртка* (хвірточка), *техробка* (техпрацівниця), *гоцка* (товчена картопля), *малачарка* (місце прийому молока), *затїејеу* (почав щось робити), *палавик* (коврик), *парою каже* (якось каже), *пласкуша* (різновид бур'яну), *бурки*, або *вал'енци* (зимове взуття), *упетрати* (зрозуміти), *качан':е* (капуста), *саромац:а* (соромитись), *нишпарить* (шукати щось), *случай* (ситуація, випадок), *капóшиц:а* (займатися чимось), *кришеники* (сушені фрукти), *ковбик* (ковбасний виріб), *равчак* (неглибока канава), *синалі* (перечки драбини), *пудошва* (підшва), *візв'єриц:а* (дуже грубо крикнути на когось), *зачїнка* (замок), *папудонка* (шматок тканини, у якому зазвичай носять сіно й траву), *перебарщить* (перебільшити, перебавити чогось), *матацик*, або *маціклет* (мотоцикл), *верєбїе* (горобці), *лісанет* (велосипед), *перев'єдац:а* (приїхати до когось ненадовго), *змикїтить* (усвідомити), *разсусóлювать* (говорити багато зайвого), *разжиц:а* (щось знайти), *укўтувать* (накривати щось), *драпнуть* (побігти, утекти), *рисанўц:а* (показати себе), *дакасилася* (знайшла когось), *прагавить* (упустити шанс), *тьопать*, або *калатить* (розмішувати щось), *адшамáркать* (зробити швидко, але неякісно), *лечече* (швидко говорить), *трамбує* (їсть), *гаман'їет'* (розмовляти), *присус'їєдиц:а* (приєднатися), *напузирила* (багато насипала), *схарапудитися* (сполошитися, кинутися щось робити).

Місцеві жителі у своєму мовленні послуговуються також і фразеологізмами, на кшталт: *пиши прапало* (щось не вдалося); *можна було вже й чорту гóлаву скрутить* (за певний час можна було багато чого зробити); *старчака заїграць* (упасти носом); *у прасак папасти* (зазнати невдачі); *руки в шпáру пазаходили* (дуже змерзли); *малоть хімини куре* (говорити щось неправдоподібно); *кап'їейки за душою нема* (зовсім немає грошей); *а мин'їе там клопати* (а мені все одно); *зрабив на бумлазера, або на авось* (зробив абияк, недоладу); *щось у рот укинуть* (трохи перекусити); *на скорих парах* (дуже скоро); *я й очи вилупив* (я дуже здивувався

чому); *мима ушей пускать* (прослухати щось); *включить на всю катушку* (увімкнути на всю потужність).

Отже, на основі дослідження розмовного мовлення місцевих інформантів визначено риси, притаманні волосківській говірці. Установлено, що волосківська діалектна мікросистема на фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях має яскраво виражені особливості лівобережнополіського говору північного наріччя.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К., 1990. – 242 с.

2. Бережняк В. М. Діалектні особливості менської говірки на морфологічному рівні / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор М. Я. Плющ. – К., 2011. – Випуск 8. – С. 227–233.

3. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Г. В. Ф. Гегель. – К., 2004. – 444 с.

4. Жулинський М. Г. Народна мова – дух народу / М. Г. Жулинський // Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К., 2015. – 504 с.

5. Кислюк С. Народний співець Терентій Пархоменко / С. Кислюк // Колгоспна правда. – 1966. – № 2. – С. 3–4.

6. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 3–9.

7. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К., 1990. – 164 с.

8. Пащенко В. М. Поліська макросистема діалектних мікросистем української мови: Хрестоматія з методичними рекомендаціями для практичних занять з української діалектології, етнолінгвістики, етнографії та фольклору / В. М. Пащенко, В. М. Бережняк. – Ніжин, 2012. – 62 с.

9. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М., 1976. – С. 267.

10.

5.1.5. Фонетичні, лексичні, граматичні особливості озерянської говірки (Альона Пуштарик, Тетяна Хомич)

У лінгвістиці постійно зростає інтерес до вивчення української діалектології, бо наука про українську діалектну мову розглядає основні проблеми мовознавчих питань: установлення діалектного членування, пояснення генези діалектних явищ, ґрунтовне вивчення усіх структурних рівнів українських говорів.

Одним із першочергових завдань сучасної української діалектології є системне дослідження домінантних мовних рівнів організації діалектів на всій етномовній території або на конкретній частині цієї території. Для українського, звідси й для східного та загальнослов'янського мовознавства, чималий інтерес мають дослідження з проблеми походження й розвитку територіальних діалектів української мови, висвітлення питання взаємозв'язків одних територіальних діалектів із іншими та їх відношення до загальнонародної й літературної мови [2; 7].

Діалектна мова моделюється на основі сукупності описів діалектних систем, кожна з яких функціонує на певній обмеженій території [6, с. 4]. Діалектні особливості окремих регіонів України викликають постійний інтерес у мовознавців, оскільки діалекти лягли в основу літературної мови, становлять невичерпну скарбницю народного духу, є елементами виявлення ментальності нації [6, с. 4].

Село Озеряни розташоване на південному сході Чернігівської області. За даними Атласу української мови, озерянська діалектна мікросистема входить до складу середньонаддніпрянських говорів, які становлять основне ядро південно-східних діалектів [1, с. 103]. Тому під озерянською говіркою розуміємо говори географічно окреслені й історично сформовані на території Середньої Наддніпрянщини, адже визначення ареалу становить вагому проблему в процесі характеристики мовних явищ [5, с. 11].

Фонетична система озерянської діалектної мікросистеми дає підстави твердити, що риси досліджуваної говірки збігаються з

рисами сучасної української літературної мови, однак наявні відмінні від неї риси, як-от:

а) функціонування альвеолярного [л']: бул'і́, мол'око́, сиел'о́, дал'і́, жиел'а́, жиел'і́;

б) послідовне, не залежне від наголосу чергування етимологічних [о], [е] з [і] в новозакритих складах [4]: воїна́, доїти́, возо́к, дво́їко, потом, мої́;

в) зближення й змішування звуків [е] та [и] або їх повне заступлення: сиел'о́, мин'і́ – мен'і́, ма́тир'і – ма́тер'і, ни – не, пирижил'а́, зеимл'і́, зирно́, односил'чан, ниго́дна;

г) уживання [ш] замість літературного [шч]: шо – що, шоб – щоб;

г) нечасте "акання" в ненаголошеній позиції: харо́ше, пагане́н'ко;

д) поодинокі пом'якшення [р]: чоті́р'і, ізвар'у́. са́хар';

е) особлива фонема /ф/ найчастіше замінюється звукосполученням [хв]: хве́рма, хватками, заўхвермо́ју;

є) після губного [м] перед [а], унаслідок асимілятивних процесів функціонує [н]: м'н'ату́;

ж) спорадичне пом'якшення фонем [с], [з], що стоять перед приголосною, після якої наявна фонема /і/: с'кр'і́з', по́с'л'і́, с'к'і́л'ки.

Відтак, фонетичний аналіз засвідчує, що озерянська діалектна мікросистема належить до лівобережних середньонадніпрянських говорів та зазнає невиразного впливу північного наріччя.

Дослідивши функціонування лексичних парадигм говірки села Озеряни необхідно підкреслити, що місцевих відмінностей в основному словниковому фонді аналізованої діалектної мікросистеми порівняно небагато [3]. Так, спостережено низку іменникових діалектизмів: *вибо́јіни* – ями; *у́чин':а* – навчання; *беники* – очі; *бол'ни́ц'а* – лікарня; *бусел* – лелека; *воспитан':а* – виховання; *горбушка* – край хліба; *гречанка* – суп із гречкою; *зв'оздка* – вапно; *закрутка* – консервація; *канхвети, кохвети* – цукерки; *клуб'а* – погріб; *кнур'* – кабан; *коўт'оба* – повільна людина; *кобка, копка* – капюшон; *лар'ок, лаўка, магаз'ін* – магазин; *лелик* – нероба; *ліжбище, логво* – ліжка; *марнота* – пуста трата часу; *м'н'ачка, м'јачка, м'ачка* – товчена картопля; *наймач'і* – наймані люди для праці; *неук* – про нерозумну людину; *окрайчик,*

окрајец' – кусень хліба; *оч'еред'* – стадо корів; *поб'ілка* – білення дерев, хати; *помадори* – помідори; *попружка* – ремінь; *потер'уха* – різні відходи після зернових культур, щелушиння; *пуц'v'ір'інок* – про малу дитину; *р'адно, поп'інка* – прямокутна тканина для носіння трави або сіна; *св'ет* – світло; *сушн'ак* – спилані сухі гілки; *тупизна* – незрозумілість; *халуна* – стара хата; *ц'омалка* – нероба; *шмот':а* – лахміття; ганчір'я; *v'ір'обка* – мотузок; *v'іхалка, кач'ел'а* – гойдалка; *бол'ачка, бол'ез'н'* – хвороба; *буханка* – запашна хлібина; *гвозд'ок, гв'ізд'ок* – цвях; *г'ічка* – паросток на коренеплодах; *гребка* – сільськогосподарська машина для згрібання сіна, соломи; *дв'ір* – хата з господарськими будівлями; *деруні* – оладки з тертої картоплі; *д'ет'і* – діти; *д'охтор, д'октор* – лікар; *жил'ізо* – залізо; *ж'йтник* – поле, із якого скошено жито; *ж'у'жик* – комаха; *заг'іблик* – нещасна людина; *заж'арка* – засмажка до страви; *заст'ілка* – тканина доріжка; *з'онт'ік* – парасолька; *к'істо* – тісто; *кач'алка* – суцвіття очерету; *коу'йор, ков'ор* – килим; *коп'йчанка* – копілка; *кос'арка* – тракторна машина для скошування трави; *кош'оўка* – кошик; *кр'іша* – дах; *кр'ужка* – чашка; *круч'єник* – жвавий хлопчик; *кукуруз'ін':а* – стебла кукурудзи; *л'ісоушч'ік* – лісник; *л'ал'а, л'ал'ічка* – мала дитина; *ледачк'о* – ледача людина; *л'обур'* – ледача дюдина; *мл'єко* – молоко; *молоч'ар'н'а* – пункт прийому молока; *мор'ожино* – морозиво; *мост'ок* – міст; *нат'іна* – стебла кормового буряка; *об'іск* – обшук; *обу'ўка* – взуття; *ог'удина, ог'уд':а* – сухі стебла повзучих рослин (огірок; диня; гарбуз); *од'і'яло* – ковдра; *окл'єц'ок* – шматок бруду; *окон'єлок* – шматок бруду; *очк'і* – окуляри; *п'ірка* – молода цибуля; *п'ічурка* – підпиччя; *паган'а* – погана; *нас'т'і'юн'а, наст'овен'* – пасовище; *перех'одка* – кладка; *пер'іна* – мішок з п'ір'ям, на якому сплять; *пирин'олка* – перепілка; *п'огриб* – погріб; *полив'айка* – посудина для поливання, подібна до відра з кришкою, у яке впаяна трубка; *пом'ост* – підлога у сараї для корів; *поп'інка* – шматок тканини для носіння трави чи сіна; *пр'озвишче, хвам'іл'і'я* – прізвище; *роз'д'а'ва* – неуважна людина; *с'ін:ік* – приміщення для зберігання сіна; *с'ічкар'н'а* – автоматичний пристрій для нарізання кукурудзиння, кропиви тваринам; *ск'атирт'* – скатертина; *сл'обна* – погана погода; *сов'ок* – предмет з короткою ручкою, куди замітають віником сміття; *сон'ачник, нас'ін:ик* – соняшник; *сп'ускалка* – гірка, із якої

спускаються на санках; *ст'ірка* – білизна; *стикло* – скло; *ступен'ки* – ганок; *ступен'ки* – сходи; *тарзанка* – ігрове спорядження для розгойдування, що складається з довгої мотузки, прив'язаної до дерева та ручки; *гул'ок* – поліетиленовий пакет; *натіна* – верхня частина кормового буряку; *зд'ір* – свинячий жир; *кут'ок* – *капшуч'ок* – торбинка; *тач'анка* – візок; *хв'іртка*, *хв'орточка* – вхідні двері у воротах; *хв'артух* – фартух; *хаз'айство* – господарство; *хл'іў* – сарай; *ходун'ок*, *ходун'ец'* – пристрій, за допомогою якого дітей вчать ходити; *ц'ац'а* – іграшка; *чаву'н* – горщик, у якому варять (найчастіше) кашу; *чардак*, *чердак* – горище в хаті; *черен'я* – посуд.

В озерянській діалектній мікросистемі зафіксовано чимало регіональних дієслів: *втурлит'*, *турлит'* – проганяти; *баб'іти* – набрякнути; *балакат'*, *теревенит'* – говорити; *бол'ім'* – хворіти; *гамселит'* – бити; *гуцикан':а* – забавляння дитини; *дз'урчат'* – лити щось; *добит'с'* – досягти; *забуркотат'* – заговорити; *заколошматитис'а* – заворушитися; *зирити* – дивитися; *з'іпат'* – кричати; *іж:арит'* – ізжарити; *кужоудитис'а* – не знаходити собі місця; *лишитис'а* – позбутис'а; *мариц':а* – увижатися; *надибат'* – знайти; *освобонити* – звільнити; *от':агувати* – відкладати на потім; *прискакат'*, *примчат'* – приїхати; *розчаўчит'* – розбити; *рубати* – у переносному значенні "швидко їсти"; *схламати* – з'їсти; *телесуватис'* – не знаходити собі місця; *уздр'ім'* – побачити; *ут'амит'* – додумати; *уторопат'* – зрозуміти; *ут'ухатис'* – закохатися; *шарабурит'* – щось помішувати тощо.

Також у словниковому складі озерянська говірка містить такі прислівникові, прикметникові, займенникові лексичні діалектизми: *великомудрий* – про хитру людину, *мо* – може; *ўнос'ла* – потім, після, *багац'ко* – багато, *без:аступний* – безпомічний, *борзий* – енергійний, *ўремен:о* – на певний час, *ўсих* – усіх, *гор'ілиц'* – догори обличчям, *даўн'аш'н'ій*, *даўн'іш'н'ій* – дуже давній, *жодний* – ніякий, *замалом* – ще трохи б, *завс'ігди* – завжди, *здуру* – згаряча, *зимн'ій*, *з:імн'ій* – зимовий, *знарошне* – навмисно, *кожний*, *кожаний* – шкіряний, *колис'* – на днях, *л'убе* – будь-яке, *моторний* – дуже швидкий, *наўзнак* – горілиць, *неўжел'і*, *неужел'і* – невже, *незт'амно* – дуже, *н'ікогда* – ніколи, *н'ім* – ні, *осторожно* – обережно, *плотно* – щільно, *пос'л'і* – потім, *пошт'і* – майже,

продомашненій – присвоєний, *самотихом* – самовільно, не поспішаючи, *спачала, значала* – спочатку, *стлен:о* – багато, *ус'ігда, ус'ігди* – весь час, *шчас* – зараз; *л'уб'іс'ін'ко* – звичайно, так як треба; *л'уб'кий* – красивий, гарний; *л'уб'ій* – будь-який; *с'одн'і* – сьогодні; *бумажн'аний* – паперовий; *јесл'і* – якщо; *особин:о* – особливо; *к'існій* – тісний.

У лексичному складі говірка має спільні риси з говорами Середньої Наддніпрянщини (особливо полтавськими), а також із східнополіськими; є спільні риси з говорами російської мови (південноросійськими): *год, да, пожинілис', жіз'н'проізошла, остáлас', воіну́, у пос'л'ідн'іх, нисчитáў, оші́бка, д'іла́, ў сучасне ўрэм'ја, кон'ешно, за харóше пошчитá, пошчитáје, ўп'јат'* тощо.

Грамотичний рівень озерянської діалектної мікросистеми в аспекті морфології та синтаксису виявляє низку рис східнополіського наріччя, які збігаються з рисами сучасної української літературної мови, зокрема:

а) у давальному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни колишніх **о**-основ у озерянській говірці мають паралельні закінчення **-ові, -еві** та **-у**: *брáтов'і, хлопцев'і, пáрубков'і, бáт'ков'і, селу*;

б) чітке розрізнення прикметників твердої та м'якої груп у словах на кшталт: *гарній – гарн'і, старній – старш'і, малий – мал'і* тощо;

в) інфінітив дієслова після голосного основи має суфікс **-т'**: *ч'ут', жив'ут', помагáјут', ход'ат', бол'áт', нóсит', рóбит', пáдајут', ниоб'іжáјут'*; г) форми 3-ї ос. одн. дієслів I дієвідміни з основою на **-ј** бувають усічені (*сл'уха, зна, нимá*) і повні (*сл'ухаје, знáје, нимáје*);

г) рідко використовують усічені дієслова на зразок: *сид'у*;

д) використання приставного звука **н** в особових займенниках: *до јого, јім*;

е) у дієсловах жіночого роду спостережено закінчення **-а**: *дојіла, ходила, робила, годувала, прот'агала, гор'увала, війшла*;

є) порядковий прикметник "перший" має два варіанти – літературний та діалектний – *первий*;

ж) числівник "чотири" у називному відмінку функціонує у двох формах: *чотирі* (уживається частіше) та *чотири*;

з) у числівниках "п'ять – десять" родовий відмінок із закінченням **-и**: *п'яти, шести, семи, восьми* тощо;

и) числівник "вісім" уживається у двох варіантах: *вос'ім* та *в'іс'ім*;

і) варіант прийменника в (у) має форму ув: *спл'у ув спориш'ї*; *ув пол'ї бул'о бримо*; *один п'ішоў ув прійми*; *пири́хат' ув озир'ани*.

Отже, озерянська діалектна мікросистема хоча й розташована на межі північного та південно-східного наріч, має різноманітні риси на всіх мовних рівнях. Місцевих відмінностей у фонетичній системі дуже мало, тому що на діалектну мікросистему не вплинув сусідній поліський говір, що характеризується специфічними фонетичними ознаками. Лексичний рівень озерянської діалектної мікросистеми взаємодіє з полтавськими та південноросійськими говорами, а граматику має риси південно-східного наріччя.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови. В 3 т. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина та суміжні землі – К., 1984. – 498 с.

2. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К., 1955. – 314 с.

3. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянсько-поліські лексичні ізголоси / Г. І. Мартинова // Волинь-Житомирщина. – 2001. – №6. – С. 364–370.

4. Матвіяс І. Г. Діалектна основа вокалізму в українській мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 15–24.

5. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К., 1990. – 168 с.

6. Пащенко В. М. Південно-східна макросистема діалектних систем української мови: Хрестоматія з методичними рекомендаціями для практичних занять з української діалектології, етнолінгвістики, етнографії та фольклору / В. М. Пащенко, В. М. Бережняк. – Ніжин, 2012. – 67 с.

7. Хом'як І. Взаємодія літературної мови і діалектів / І. Хом'як // Дивослово. – 2000. – № 10. – С. 12–14.

5.2. ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ Й ФРАЗЕОЛОГІЇ

5.2.1. *Фразеологічні одиниці у творах для дітей Михайла Коцюбинського (Аліна Воробей, Тетяна Хомич)*

Фразеологічні одиниці становлять важливу складову в системі номінативних засобів сучасної української літературної мови. Вони функціонують як самостійні одиниці, що становлять єдність фразеологічного змісту й форми, здатні виражати свою семантику, вступати в смислові й граматичні зв'язки з іншими одиницями мови, належати до відповідних семантико-граматичних розрядів, презентувати певну образність, емоційність, оцінність.

Питанню функціонування фразеологічних одиниць у художніх творах присвячено роботи Л. Авксентьева, С. Александрової (Бибик), І. Білодіда, М. Богдана, В. Калашника, М. Коломійця, А. Супрун, В. Ужченка, Л. Щербачук, В. Бойко, Л. Давиденко та інших учених. Лінгвісти переважно зосереджують увагу на структурно-семантичних, функціонально-стилістичних, фразеотворчих та зіставних аспектах дослідження фразеологічних одиниць художніх творів Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, О. Довженка, М. Рильського, Остапа Вишні, О. Гончара та інших письменників.

Фразеологізм – одиниця, що має специфічне значення, постійний склад компонентів, які втратили лексичну самостійність, сукупність відмінних якісних ознак. Основною одиницею фразеології є фразеологічна одиниця. За визначенням В. Виноградова, фразеологічна одиниця – це сполука, яка не утворюється в процесі мовлення, а відтворюється за традицією [5, с. 140].

Фразеологізми відіграють важливу роль у художньому творі. Вони образно, оцінно й експресивно відображають навколишню

дійсність. Як зазначає С. Бибик, фразеологізми – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів [2, с. 194]. Абсолютні виражальні властивості фразеологічних одиниць – образність, емоційність, експресивність, оцінність – лежать в основі функціонування фразеологізмів без змін семантики та структури [12, с. 18].

Мовотворчість М. Коцюбинського є вершиною української прози кінця ХІХ – початку ХХ ст., "видатним явищем у розвитку української літературної мови в цілому, що підняла її на вищий ступінь якості й розширила її структурно-стилістичні й конкретні художні та науково-публіцистичні засоби виразу в галузі лексики, фразеології та синтаксису" [1, с. 519]. На сьогодні фразеологічний масив творів М. Коцюбинського вивчено й проаналізовано недостатньо, що й актуалізує тему презентованого дослідження. Творчі надбання М. Коцюбинського презентують надзвичайно багатий мовний матеріал. Зі сторінок своїх творів письменник постає як митець, який володіє різноманітними мовними засобами для забезпечення мовленнєвих потреб його персонажів. Через їхнє мовлення, емоції та почуття автор передає характер персонажів, найтонші відтінки їхнього духовного та матеріального життя, звертаючи увагу на внутрішній світ героїв, їхній зовнішній вигляд та вчинки.

У дослідників фразеологічного фонду мови значний інтерес викликають одиниці різних тематичних груп, а особливо ті, які пов'язані з людиною, її зовнішнім і внутрішнім світом, діяльністю тощо. Недаремно А. Емірова зазначає, що "фразеологія покриває переважно ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій, із психічними особливостями особистості – пізнавальними процесами, емоційно-вольовим аспектом психіки, індивідуально-типологічними особливостями особистості тощо" [6, с. 29–30].

Описуючи життя й побут своїх героїв, їхню суспільну діяльність, риси характеру, поведінку, письменник використовує фразеологізми різних тематичних груп, різної структури. Унаслідок аналізу мови дитячих текстів, які обрано джерелами для презентованої роботи ("Хо", "Маленький грішник", "Харитя",

"Ялинка"), виокремлено такі основні лексико-семантичні групи фразеологізмів: 1) фразеологізми на позначення портретної характеристики людини; 2) фразеологізми на позначення емоційного стану персонажів; 3) фразеологізми, що характеризують природу.

Одним із найзвичніших засобів сприйняття людиною так званої об'єктивної реальності завжди було зорове сприйняття. Психологами доведено, що перше враження про людину складається протягом тридцяти секунд, і основним чинником є саме зовнішній вигляд людини. До цього можна ставитися по-різному, але це закладено в природі людини, у її свідомості. Індивідуальною ознакою, що вирізняє людину серед інших, може бути загальне враження, яке справляє зовнішній вигляд. Він може характеризуватися як в загальному плані, так і окремо, у деталях, за якими-небудь індивідуальними рисами [4, с. 68].

Серед фразеологічних одиниць на позначення портретної характеристики в художніх текстах М. Коцюбинського для дітей актуалізується поняття кольору обличчя та частин тіла: *хоч води натийся (9), чистої води (9), аж біла голова (8), як золоті (8), борода мов туман (9)*. Очі символізують піклування, догляд, привабливість, красу, вдачу. За допомогою ока людина може вплинути на долю іншої людини. Звідси виникли різноманітні фразеологізовані вирази [14, с. 120]: *ясний погляд (9), великі очі – велика душа (9), лукаві очі (9)*.

Про загальну характеристику людини та її життєву активність свідчать такі фраземи: *під небо (9), мов кізка (8), перепілочка, квіточка (8)*, указують на пасивність: *мов мертвий (9), як бомба (8), старий як світ (8)*. Зауважимо, що дітей у своїх текстах М. Коцюбинський наділяє милими рисами обличчя. А от старого Хо навпаки зображає старезним дідом із сивою бородою та великими очима. Тут простежується прозора контрастність поколінь.

Найбільш повно фразеологічна мовна палітра представлена фраземами на позначення емоційного стану та почуттів. Емоції – це суб'єктивні ставлення людини до дійсності, які виражаються в міміці, інтонації і, власне, у мовних засобах. Емоції людини визначаємо як упорядковану множинність фразеологічних одиниць, об'єднаних семантичною ознакою "відчувати будь-який емоційний

стан", "перебувати в будь-якому емоційному стані" [11, с. 146]. Теоретичне вивчення фразеології як форми фіксації емоцій і почуттів людей пов'язане з пошуком відповідей на різні запитання. У мовознавчих працях об'єктом уваги є засоби сприймання та процес осмислення фразеологічних висловів. У них представлена своєрідність фразеологізмів на позначення емоцій і почуттів людей. Саме такі мовно-естетичні знаки культури, як фразеологізми, мають здатність нагромаджувати позамовну інформацію. Фразеологічні одиниці в дитячих текстах М. Коцюбинського можуть означати різні види емоційних переживань та станів, що й дало змогу систематизувати їх за такими мікрогрупами: 1) фразеологічні одиниці на позначення переживань: *аж очі слізьми забігли (7), мультко на серці (7), ні в що вдягнутись, нічого кусати (10), аж кольки під грудьми (9)*; 2) фразеологічні одиниці на позначення неспокою: *аж голова паморочиться (9), як у пропасниці (10), мов град сльози (9), просвітку не дав (7), як на лихо (7), нам'яти вуха (7), як в улику (9)*; 3) фразеологічні одиниці на позначення страху: *лиха година (10), мороз аж до п'ят (10), затулити вуха (9), аж у п'ятах похололо (9), аж у очах потемніло (9), аж кольки під грудьми (9), мов у пропасниці (9), глянути страхові у вічі (7), бити на гвалт (9), п'ятами накивати (9), пригинати вуха (9)*; 4) фразеологічні одиниці на позначення любові: *батькова хата (10), без пам'яті (9), світ не без добрих людей (7), з Богом бесідувати (7)*; 5) фразеологічні одиниці на позначення піднесення: *знялися з місця (7), грати очима (9), носом грає (9), пробийголова (9), мостиголова (9), ноги винесли (7)*; 6) фразеологічні одиниці на позначення поганого настрою: *як середа на п'ятницю (7)*; 7) фразеологічні одиниці на позначення неприємних найглибших почуттів: *залазити до серця (9), зазирати під шкуру комашнею (9), на серці миші шкребуть (9), пом'янути сльозою (9), серце кличе (9)*; 8) фразеологічні одиниці на позначення здивованості: *очі витріщити (9)*; 9) фразеологічні одиниці, що позначають припирення хвилювання: *мов у церкві (9)*; 10) фразеологічні одиниці на позначення розсіяності: *тав ловити (7)*; 11) фразеологічні одиниці на позначення надії: *жесвіє вогонь (9)*.

До фразеологічних одиниць, які презентують позитивні емоції в досліджуваних дитячих текстах, зараховуємо такі: *знялися з місця*

(7), *грати очима* (9) тощо. На жаль, діти М. Коцюбинського більше переживають горя, тому емоції спрямовані на виявлення негативного: *як середа на п'ятницю* (7), *тав ловити* (7), *аж очі слізьми забігли* (7), *як у пропасниці* (10), *лиха година* (10), *очі витріщити* (9), *пригинати вуха* (9), *аж голова наморочиться* (9), *мороз аж до п'ят* (9), *носом грає* (9), *пробийголова* (9), *затулити вуха* (9), *залазити до серця* (9), *зазирати під шкуру комашнею* (9), *на серці миші шкребуть* (9), *аж у п'ятах похололо* (9), *аж у очах потемніло* (9), *пом'янути сльозою* (9), *мов у пропасниці* (9), *мов у церкві* (9), *сльози мов град* (8) тощо.

Іще однією виокремленою групою фразеологізмів є одиниці на позначення природи. Природа в дитячих текстах М. Коцюбинського різноманітна: з її темними лісами: *наче мертвий ліс* (10), *мов стіна ліс* (10), *мертво навкруги* (9), *ліс мов руки* (9), *мов залізні трійчаки* (9), *мов лати* (9); таємничою ніччю: *як чорнило* (9), *мертва тиша* (9), *хоч голки збирай* (8) та безкраїми полями: *море колосків* (8), *червоніло поле* (8), *жито як стіна* (8), *самоцвіти* (9).

Загальна характеристика світу представлена такими фраземами: *не за горами* (10), *світ Божий* (9), *світ широкий* (9). Серед названих фразеологічних одиниць переважають такі, які створені на власне українському ґрунті з відносно прозорою етимологією, що робить сприйняття твору доступним і зрозумілим читачам.

Автор активно використовує фразеологічні одиниці, до складу яких входять найуживаніші лексичні одиниці різних тематичних груп, однак значна кількість фразеологічних одиниць групуються навколо назв частин тіла людини. Соматичні фразеологізми несуть великий потенційний указівний заряд, що реалізується у вираженні різних значень [15, с. 31]. Найбільш різноманітною й чисельною є група фразеологічних одиниць, що презентує різні аспекти емоцій. В ідіостилі М. Коцюбинського переважають фразеологічні одиниці, утворені за структурою словосполучення, вони підкреслюють народний колорит, експресивність, емоційну виразність. Отже, фразеологічні одиниці визначають стилетвірні риси дитячих текстів М. Коцюбинського, індивідуалізують оповідь, а також збагачують фразеологічну систему літературної мови. За допомогою стилістично маркованих фразеологізмів автор передає сільський

колерит, вводить читача в побутове життя українського народу. Розмовні фразеологізми збагачують мову твору, надають їй експресивності, невимушеності. Серед стилістичних функцій у творах досліджуваного письменника найбільш виразно виявилися функції портретної та мовної характеристики персонажа, створення гумору, узагальнення та вираження експресивної оцінки.

Список використаних джерел

1. Білодід І. К. Мова творів М. Коцюбинського / І. К. Білодід // Курс історії української літературної мови / за ред. І. К. Білодіда. – К., 1958. Т. 1: Дожовтневий період. – 1958. – 596 с.

2. Бибик С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / С. П. Бибик ; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. ; Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2010. – 288 с.

3. Васильев Л. М. Методы современной лингвистики / Л. М. Васильев. – Уфа : Издательство Башкирского университета, 1997. – 183 с.

4. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костамаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.

5. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Виноградов В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – С. 140–161.

6. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативно-прагматическом освещении : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук / А. М. Эмирова. – Ташкент, 1989. – 41 с.

7. Коцюбинський М. Маленький грішник [Електронний ресурс] / М. Коцюбинський. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/kocubinsky/e9t.html>.

8. Коцюбинський М. Харитя [Електронний ресурс] / М. Коцюбинський. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printthebook.php>.

9. Коцюбинський М. Хо (Ранок у лісі) [Електронний ресурс] / М. Коцюбинський. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php>.

10. Коцюбинський М. Ялинка [Електронний ресурс] / М. Коцюбинський. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=53&bookid=11>.

11. Охріменко М. А. Методологічні засади психолінгвістичного вивчення фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини (На прикладі перської і української мов) / М. А. Охріменко // Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДПУім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 5 ч. – С. 145–150.

12. Рудницька Л. І. Роль фразеологічних одиниць у формуванні й розгортанні контексту / Л. І. Рудницька, Л. Ф. Щербачук // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 53. – С. 17–20.

13. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – С. 226–237.

14. Уманцева Н. Ф. Негативна оцінка людини у фразеології діалектного індивідуума / Н. Ф. Уманцева // Лінгвістика. – 2009. – № 3 (18). – С. 139–146.

15. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Харків, 1990. – 167 с.

16. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 497 с.

17. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11–18.

5.2.2. Лексико-фразеологічний рівень мовної компетенції сучасного студента професійно-технічного навчального закладу (Інна Мусієнко, Тетяна Хомич)

У нових соціально-економічних умовах розвитку державності зростають значення й вимоги до формування соціально активної та духовно багатой особистості. Однією з основних умов цього процесу є набуття учнями вмінь і навичок досконалого володіння рідною мовою. Не володіючи багатством рідної мови, громадянин

не буде спроможним розвинути свою думку, оформити діловий документ, переконливо представити виробничі інтереси, а від цього будуть гальмуватися функції, що покладені на нього суспільством.

Останнє десятиріччя характеризується зростанням у лінгвістичній науці інтересу до проблем вивчення мовної компетенції студента, зокрема його становлення, розвитку, збагачення у функціонально-стилістичному аспекті, реального функціонування та кодифікації. Це засвідчують публікації С. Єрмоленко, Г. Яворської, Г. Мацюк, О. Стишова, Т. Коць, Л. Струганець та інших дослідників.

В інформаційному суспільстві фахівець має вміти швидко сприймати будь-яку форму мовлення, схоплювати необхідну інформацію, створювати монологи, вести діалоги, керувати системою мовленнєвих комунікацій у межах своєї компетенції тощо. Слово є одним із інструментів професійної діяльності лікарів, педагогів, правозахисників, менеджерів, журналістів. Від багатства словникового запасу, рівня культури мови й техніки мовлення значною мірою залежать професійна майстерність, імідж та успіх особистості.

Професійна мовленнєва комунікація відбувається в межах сфери професійної взаємодії комунікантів і може функціонувати в усній або письмовій формах, за офіційних чи неофіційних обставин. Форми, умови спілкування, багатоаспектність професійної діяльності людей визначають варіативність форм мовленнєвої комунікації. Наприклад, від умов спілкування (офіційних – неофіційних) залежить лексико-семантичний склад мовлення: офіційне спілкування передбачає лексику офіційно-ділового стилю, неофіційне – лексику розмовного стилю [2, с. 4].

Будь-яка професійна діяльність потребує певних мовнокомунікативних умінь. Уже на етапі працевлаштування необхідно вміти складати резюме, спілкуватися телефоном, писати електронні повідомлення й листи, брати участь у співбесіді, заповнювати бланки. Згодом потрібними стають уміння оформляти ділову документацію, виступати з повідомленням чи доповіддю, укладати угоди, обговорювати контракти, надавати й отримувати зворотну інформацію тощо.

Професійна комунікативна компетенція передбачає насамперед наявність професійних знань, а також загальної гуманітарної культури людини, її вміння орієнтуватися в навколишньому світі, умінь і навичок спілкування. Тобто вона формується на основі комунікативної компетенції. Метою пропонованої розвідки є аналіз дослідження рівня одного з важливих складників комунікативної компетенції – мовної компетенції сучасного студента професійно-технічного навчального закладу.

Комунікативна компетенція – сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також вміння їх ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата. Комунікативна компетенція передбачає володіння мовленнєвими вміннями й навичками, необхідними для спілкування, сукупність знань про норми й правила природної комунікації.

Під поняттям "мовна компетенція" розуміємо знання учасниками комунікації норм і правил сучасної літературної мови й уміле використання їх у продукуванні висловлювань. Мовна компетенція виявляється в тому, як людина дотримується різних типів літературних норм у мовній практиці. Вона складається з лексичної, граматичної, семантичної, фонологічної, орфографічної, орфоепічної та пунктуаційної компетенцій. Якщо в орфоепії, граматиці норми орієнтуються на зразок, модель, еталон, то в лексиці вияв, реалізація норми підпорядковується ще й змістові, залежить у кожному конкретному випадку від контексту, адже тільки в ньому правильно можна використати синоніми, пароніми, фразеологізми [1, с. 67].

Щоб вільно володіти мовою, необхідно досконало володіти різноманітними лексико-фразеологічними ресурсами мови. Мова в лиці – це шлях творення естетичних і моральних ідеалів, і саме тому духовний розвиток людини нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей.

Викладач бере на себе відповідальність за істинність, правдомовність діалогу з учнем, передає йому розуміння оволодіння мовою як засобом пізнання й перетворення світу, підтримує й заохочує дитину на шляху духовного поступу,

правильних відповідей; *Серце рветься з болю* (страждати від чогось; хворіти на щось; бути закоханим) – 63% правильних відповідей. Бачимо, показник якості є не досить високим. Окремі значення фразеологізмів виявилися складним для опитуваних.

Проте матеріали анкетування засвідчують високий показник реалізації синонімів у мовній практиці соціуму. Практично всі респонденти правильно добирають синоніми до таких лексем як-от: *завірюха, дорога, земля, мама, горизонт* (*завірюха – заметіль, завія, метелиця, хуртовина, віхола*; *дорога – шлях, путівець, шосе, магістраль, автострада, доріжка*; *земля – суходіл, материк, планета, світ, ґрунт, країна, край*; *мама – мати, мамуся, мамуля, мамуня, мамунця, мамця, ненька, матір, матуся, матінка, няня*; *горизонт – обрій, виднокруг, небокрай, виднокрай, кругозір, крайнебо, небосхил*.

Словниковий склад мови не є однорідним. Поряд із питомою лексикою в ньому функціонують діалектизми. Діалектна лексика є дуже важливим джерелом поповнення словникового складу української літературної мови протягом усіх періодів її становлення. Безпосередньою сферою її функціонування є художні тексти, у яких відповідним словам відводиться не тільки стилістична роль, а й уласне номінативна, зокрема в таких випадках, коли вони залишаються єдино можливим засобом позначення відповідних реалій, створення етнокультурного фонду художньої оповіді. Яскравий приклад саме такої мотивації використання лексичних діалектизмів становить творчість М. Коцюбинського [7]. Одне з завдань анкетованих стосувалося діалектної лексики. Детальніше розглянемо особливості тлумачення респондентами слів і словосполучень, а саме діалектизмів, які притаманні творам М. Коцюбинського.

Дані анкет дозволяють стверджувати, що під час використання певних лексем відбувається своєрідне "перекручення" семантики, навіть подекуди спостерігалось асоціативне фантазування. В анкетуванні було подано такі лексеми: *кісники, польова повитиця, мисник, костур, полукіпок, каганець*. Наприклад, під час тлумачення слова *кісники* (Словник української мови трактує це слово як "стрічка для вплітання в косу") респонденти подали такі значення: "ягоди"; "волосся". Наступне слово *польова повитиця* ("паразитична

однорічна трав'яниста рослина"), багато учнів потлумачили як "гадюка", дехто вважав, що це "дорога". Ліпше впоралися респонденти зі словом *мисник* ("полиця для посуду") щоправда, дехто вказав, що це назва посуду. Невеликої складності в потлумаченні зазнала лексема *костур* ("груба палиця, часто з загнутих верхнім кінцем; ціпок"), проте частина учнів вказали, що це "вогонь". Ще одне слово, яке змусило задуматися ліцеїстів – *полукіпок* ("30 снопів скошеного або зжатого хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху"); лише незначна кількість учнів змогли з'ясувати значення цієї лексеми. Значення слова, яке відтворено стовідсотково правильно, – *каганець* ("невеличкий світильник, що складається з гнота та посуду, у який наливається олія, лій чи гас"). Загалом оцінити це завдання було складно, оскільки респонденти погано з ним упоралися, рівень володіння діалектизмами сягає лише 36%.

Ще одним завданням анкети було – виписати з поданих речень метафори та пояснити їхнє значення: У печі тріщав вогонь та сичав борщ; Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душної низенької хати, що по самі вікна влізла в землю; У печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті; Тільки її побила лиха година, відірвала від неї любе дитя й кинула його в хуртовину на поталу вовкам-сіроманцям; Ану, який страх вискочить із жита й задушить її. Це завдання виявилось найлегшим для виконання серед усіх інших у розробленій анкеті. Учні впоралися з цією вправою й показали непогані результати. Загалом знання метафор учнями становить 79 %.

Опрацьовуючи результати анкетування, переконалися, що студенти в основному впоралися з завданнями. Лише деякі з них далися їм важко, зокрема тлумачення певних діалектизмів. Це пояснюємо тим, що вивчаючи твори Михайла Коцюбинського діти не звертали уваги на незнайомі й незрозумілі слова, а оскільки всі запропоновані діалектизми є функціональними в південно-західній макросистемі діалектних систем, яка не є близькою лексично представникам північного наріччя, то й пояснення семантики "екзотичних" лексем відбувалося методом асоціативної уяви.

Загалом рівень реалізації лексико-фразеологічних норм у мовній практиці ліцеїстів коливається в межах від 23% до 85%

(середній показник становить 54%) у студентів I курсу, від 36% до 78% (середній показник – 57%) у студентів II курсу та від 43 до 90% (середній показник – 67%) у студентів III курсу.

Унаслідок спостереження й аналізу, можна вважати, що показники мовної компетенції на лексико-фразеологічному рівні вищий у III курсу, аніж у II й I курсів. Проаналізований матеріал свідчить, що учням слід ще працювати над собою у вивченні української мови задля розвитку загальної мовної культури. Слід пам'ятати, що мова постійно змінюється, однак її нормам властива певна стабільність, без чого спілкування було б узагалі неможливим. Висока мовна культура студентства – спільна справа всього соціуму. Вона передбачає досконале володіння літературною мовою в процесі спілкування та мовленнєву майстерність.

Список використаних джерел

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів, 1990. – 232 с.
2. Біляєв О. М. Культура мовлення / О. М. Біляєв // Педагогічна газета. – 2005. – № 7. – Липень. – С. 4.
3. Кононенко П. Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія / П. Кононенко, Т. Кононенко. – К., 1999. – С. 103.
4. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський // Твори: в 7 т. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 2. – 1974. – 383 с.
5. Онкович Г. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства / Г. Онкович // Дивослово. – 1994. – № 9. – С. 12–16.
6. Словник української мови: в 11 томах. – Том 10. – К., 1979. – 450 с.
7. Сучасна українська літературна мова. – К., 1997. – С. 98–237.
8. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоножка та ін. – К., 1999. – Т. 1–2.

5.2.3. Уживання фразеологізмів у сучасній українській пресі (На прикладі газети "Деснянська правда") (Наталя Ліщенко, Тетяна Хомич)

Національно-культурна семантика мови найбільш повно та яскраво виявляється в таких одиницях мови, як фразеологізми та мовні афоризми, що містять прислів'я, приказки та крилаті вислови. Саме цей пласт мови безпосередньо образно відображає дійсність, називає предмети та життєві явища, фіксує зміст, який стосується життя народу – носія мови, є дзеркалом національної культури.

Звичайно, фразеологія відіграє значну змістову роль у будь-якому функціональному стилі, виконуючи низку важливих завдань. Але найбільш "охочим" до цих одиниць є стиль преси. Пріоритетним у дослідженні мовлення періодичного видання є функціонально-стилістичний підхід, який розкриває загальні перспективи мови газети на сучасному етапі.

Одним із аспектів функціонально-стилістичного підходу є вивчення місця й ролі фразеологічних одиниць у газетних текстах – одного з найважливіших засобів експресивного вираження думки, оновлення та збагачення образних ресурсів газети, що відкривають широкі можливості творчого використання описових зворотів мови.

Дослідження використання фразеологічних одиниць у мовленні газети "Деснянська правда", що виходить у Чернігові, дозволило встановити, що журналісти видання активно послуговуються фразеологічними зворотами для втілення емоційно-оцінних контекстів мовлення. Серед цих досліджуваних одиниць виявлено факт функціонування двох типів фразеологічних одиниць.

1. Узуальні сполуки, де елементи та структура фразеологічних одиниць не змінюються: "Свого часу вони разом до школи ходили.., жили, як-то кажуть, душа в душу і горя не знали"; "Адже в селі – мов на долоні, все видно" (1); "І коли між вами чорна кішка пробігла?" (1); "Вона працювала в собі в городі і ні сном ні духом не відчула, що має стати цапом-відбувайлом у справі про спалювання сміття" (2).

Найчастіше узуальні фразеологічні сполуки автори застосовують у заголовках (підзаголовках) газетних статей: "Гора породила мишу", "Ахіллесова п'ята", "Перша ластівка" тощо. Використання фразеологізмів у заголовках допомагає від початку справити враження на читача та завдяки закодованій у фразеологізмі інформації повідомити тему подальшої розповіді, здебільшого це характерні для публіцистичного стилю теми політичного, економічного, культурного життя суспільства.

Уживання узуальних фразеологізмів як виражально-зображувальних засобів ґрунтується на абсолютних виражальних можливостях фразеологічних одиниць. Вони створюють додаткову динаміку в сприйнятті будь-якого факту, загострюють увагу, посилюють ступінь вияву ознаки або інтенсивність протікання дії. Узуальні фразеологізми, забезпечуючи експресивність, допомагають журналістам уникнути мовних штамів, стандартів.

2. Оказіональні – індивідуальні, суто контекстуальні, які в публіцистичному тексті реалізуються за допомогою властивого лише для публіцистики способу – трансформації: "Було з нього користі, як з козла **"Мілкі вей"** (3); **"Дай, Боже, ірисці "Рошен" з'їсти"** (3) (заміна окремих компонентів фразеологічної одиниці); **"... відки риба гниє"** (3) (усічення складу фразеологічної одиниці); **"Галас щодо останніх подій... підняли інші зацікавлені політики через свої підконтрольні ЗМІ. Тобто, зі звичайнісінької "мухи" зробили величезного слона"** (4) (уведення до складу фразеологічної одиниці уточнювальних членів речення); **"Втім, тоді ми ще горшків не побили"** (5); **"Влада "не клює", ба, не відгукується на Слово. Тому й маємо – насіння падає на кам'янистий ґрунт у Державі"** (6) (зміна змісту на протилежний). Видозмінений фразеологізм завжди зберігає співвіднесеність зі своїм номінативним вихідним джерелом, але надає експресивно-образного навантаження вислову.

Із боку відображення соціокультурних знань в образній основі фразеологізмів можна виокремити такі дві групи: національні фразеологізми та міжкультурні фразеологізми, що прийшли з різних мов різних культур. Джерелом запозичення фразеологізмів преси стали Біблія, міфи, казки, різні сфери життя та діяльності людей. Також у зв'язку з розвитком технічних засобів, зміни соціально-

політичних умов виникає потреба номінації та образної оцінки явищ дійсності, характерних для нової епохи. Це зумовлює появу власне нових фразеологічних одиниць. Тому в газетних статтях подибуємо "спілкування через світову павутину". Це зразок уласне нової фразеологічної одиниці, що характеризує сучасні джерела інформації. Отож процес появи нових фразеологічних одиниць не припиняється. Кількісне зростання фразеологізмів нерідко супроводжується пристосуванням старих фразеологізмів до подій сучасності шляхом оновлення їхньої образної основи: *"Нам до Європи – як до Брюсселя рачки"* (7).

Отже, у мові сучасної публіцистики функціонують загальнономовні, трансформовані фразеологізми та фразеологізми-новотвори. Фразеологія органічно входить до системи експресивно-стилістичних засобів живого мовлення і є невичерпним джерелом стилістичного збагачення літературної мови. "Подальше вивчення фразеологізмів – проблема майже "вічна" і повсякчас актуальна для лінгвістів-лексикологів, бо поява й використання фразеологізмів на нашій планеті не обмежена ні просторовими, ні часовими рамками" [8].

Список використаних джерел

1. Деснянська правда – 2015. – №10. – С. 5.
2. Деснянська правда – 2015. – №38. – С. 4.
3. Деснянська правда – 2015. – №1. – С. 4.
4. Деснянська правда – 2015. – № 10. – С.4.
5. Деснянська правда – 2015. – №10. – С. 5.
6. Деснянська правда – 2015. – №34. – С. 4.
7. Деснянська правда – 2014. – №23. – С. 3.
8. Теклюк В. Фразеологізми й народна мудрість / В. Теклюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип. 11. – Серія: Філологія. – Вінниця, 2009. – С. 86–89.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

5.2.4. Трансформація традиційних фразеологізмів у сучасному українському мовленні (На матеріалі творів Марії Матіос) (Аліна Воробей, Тетяна Хомич)

Українська мова багата на виражальні засоби, які дають змогу створити образ, відтворити пейзаж, історичну добу, передати переживання, радість і смуток, возвеличити людину, засудити й викрити негативні її риси. Серед численних слів-синонімів, антонімів, метафор, які роблять мову образною, гнучкою та експресивною, виділяються стійкі сполуки-фразеологізми, що виражають думки й сподівання мовців, їхній побут, історію, культуру, єднають покоління, а то й "перелітають" від народу до народу. Головні ознаки фразеологізму – улучність, крилатість, дотепність, цілісність, відтворюваність.

Фразеологізми – це невичерпні мовні джерела, які живлять мовлення будь-якої стильової зорієнтованості. Вони наповнюють мовлення глибинною свіжістю, надають йому художнього звучання, лексичної й синтаксичної витонченості, довершеності. Фразеологічні одиниці фіксують найтонші відтінки думок, почуттів, найрізноманітніші якості мовлення людей, надають йому виразності, національного колориту.

Фразеологія як наука – порівняно молода галузь. До цього часу наявна розбіжність у поглядах мовознавців щодо предмету фразеології, її обсягу. У розвиток фразеологічної теорії зробили значний унесок В. Виноградов, Б. Ларін, С. Ожегов, О. Бабкін, О. Ахманова, М. Шанський, В. Архангельський, В. Жуков, О. Молотков, Л. Ройзензон та інші науковці. Розвиток фразеологічних студій в Україні пов'язаний з іменами Л. Булаховського, П. Горецького, І. Білодіда, І. Чередниченка, П. Плюща, В. Ужченка, Д. Ужченка та інших сучасних мовознавців. Творчий доробок цих науковців важко переоцінити.

Однак, незважаючи на низку публікацій, досі недостатньо вивчено проблеми семантики, структури, становлення та історичного розвитку фразеологізмів. Фразеологія постійно привертає до себе увагу мовознавців, але й досі залишається

Унаслідок новаторства письменників, публіцистів виникають оригінальні словесні образи, в основі яких "обіграні" стійкі вирази. Творча обробка фразеологізмів додає їм нове експресивне забарвлення, посилюючи їхню виразність. Частіше за все письменники перебудовують фразеологізми, які мають високий ступінь стійкості лексичного складу й виконують у мові експресивну функцію. При цьому змінені фразеологізми зберігають художні якості загальнонародних – образність, афористичність, ритміко-мелодійну впорядкованість.

Використання фразеологічних одиниць у дискурсі, а особливо в художньому, не перестає бути актуальним для лінгвістичного аналізу, оскільки фразеологізми не тільки широко вживають, а й часто оновлюють, трансформують. Це зумовлено різноманітними лінгвістичними та екстралінгвістичними причинами, проте всі зміни фразеологічних одиниць у текстах художніх творів завжди мають цілеспрямований характер, виконують прагматичну й дискурсивну функцію. Отож, українська мова багата не лише запасом традиційних фразеологічних одиниць, але й видозмінених, тобто, трансформованих.

Трансформація фразеологізмів (від лат. *transformatio* – зміна, перетворення виду, форми, істотних уластивостей чого-небудь) – це видозміна стійкого словосполучення, що вможливорює досягнення комунікативно-інформаційної мети.

Явище трансформації фразеологізмів, із одного боку, суперечить тому, що фразеологізми характеризуються цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та граматичної будови. Але стійкість цих одиниць – не абсолютна, а відносна ознака. Тобто в системі мови, поза контекстом, фразеологізми характеризуються найбільшою мірою стійкості, а в конкретних текстах мають здатність до перетворення. Видозмінений фразеологізм завжди зберігає співвіднесеність із своїм номінативним вихідним джерелом. Фразеологічний зворот у трансформованому вигляді, набуваючи нових естетико-публіцистичних уластивостей, перетворюється на фразеологічний неологізм.

Дослідження широких трансформаційних потенцій фразеологічних одиниць, безперервного оновлення їхнього компонентного складу, форми й структури як унаслідок історичних

РОЗДІЛ 5. ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ:

СТУДЕНТСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

змін, під впливом мовної системи й дії екстралінгвістичних чинників, так і під пером майстрів слова відповідно до сюжетної лінії, розуміння стійкості (постійності) компонентного складу й структури фразеологічних одиниць як діалектичної єдності константного (інваріантного) і змінного (варіантного) прийшли на зміну твердженню про незмінність фразеологічних висловів.

Творча трансформація фразеологізмів завжди зумовлена конкретними стилістичними завданнями. Оскільки стійкі словосполучення в мовленні виконують функцію образних одиниць, вони використовуються з певними художньо-виражальними настановами або набувають того чи іншого емоційного забарвлення.

Фразеологія української мови яскраво відображає національні риси українців, зокрема їхні моральні та утилітарні цінності, так фразеологічний фонд мови є своєрідним джерелом відомостей про народне життя, певним дзеркалом, у якому відображено не лише побут, а й історію, вірування, звичаї та обряди. Такі поняття як "ментальність" та "менталітет" почали широко вживати в другій половині ХХ ст., проте досі не мають чіткого визначення. Розрізнення цих термінів запропонувала дослідниця В. Маслова, зазначивши, що ментальність – це світоспоглядання в категоріях і формах рідної мови, які поєднують у собі інтелектуальні, духовні й вольові якості національного характеру в типових його виявах.

У сучасній лінгвістиці поняття "менталітет" є своєрідним способом сприйняття навколишньої дійсності за допомогою мови, менталітет – спосіб вираження притаманних національних особливостей шляхом закріплення в складі мови (В. Маслова, Л. Пушкарьов, Н. Пушкарьова, О. Почепцов та інші). Оскільки мова пов'язана з ментальністю народу, то виникає потреба розглянути проблему співвідношення мови з ментальними категоріями. Саме тому нами досліджено й систематизовано ті трансформовані українські фразеологізми, що побутують у творах Марії Матіос, які виявляють та описують етнічну своєрідність українців.

Опрацювавши такі твори Марії Матіос, як-от: "Солодка Даруся", "Щоденник Страченої", "Містер і місіс Ю у країні укрів", класифікуємо фразеологізми, знайдені у творах, відповідно до класифікації номінативних аксіом менталітету, які М. Гладких

висвітлила у своїй статті "Українська фразеологія як спосіб вираження національного менталітету".

Виокремлено приклади трансформованих фразеологізмів Марії Матіос відповідно до таких нормативних аксіом менталітету:

1) аксіоми спілкування: плутати щось (олів'є із вінегретом укупі); не витримувати (не стає терпцю); базікати (обертати язиком); передчувати (чути голими п'ятами); заздрити (захлинатися власною слиною); брати справу в свої руки (брати бика за роги); викрити (вивести на чисту воду); не знати (біс його знає); мовчати про щось (тримати дямбу на заперті); галас (лемент, ніби кого дорізали);

2) аксіоми життєдіяльності: покірність, згода (поза Івана-Покивана); бути першим, найкращим (лаври першості); бути нерозумним (гуляє вітер в голові), (дурний, як чобіт), (топтатися, як у дурному розумі), (слабувати на голову); зникати (щезнути, як річкова нявка); плакати (ревіти, як бугай); що одному погано, те іншому на благо (півсвіту плаче – півсвіту скаче);

3) аксіоми реалізму: погане повертається бумерангом (*зłodій у якого шапку вкрали*), показати справжнє обличчя (*поміняти шкуру ягняти на шкуру вовка*), виглядати гарно (*красуватися, як дівка на виданні*);

4) аксіоми поведінки: бути затурканим, переляканим (*ходити, як мотилишині вівці*); бути постійним, незрушним (*непорушний, як теорема Піфагора*); втратити попередній ритм (*зійти з рейок*)

5) аксіоми сімейних стосунків: невістка – псяча кістка; винна невістка; де двоє любляться – там двоє чубляться; яке їхало – таке здибало;

6) аксіоми управління: маємо те – що дозволила мати, від вислову маємо те, що маємо.

Отож, проаналізувавши й покласифікувавши фразеологізми, які функціонують у творах Марії Матіос, можемо дійти висновку, що вони охоплюють багато сфер життєдіяльності людини, а також улучно, доцільно, "з перцем" описують ту чи іншу ситуацію побуту та життя українців, відчувається менталітет нашого народу, простежуються риси притаманні лише йому. Доречно вжитий та вміло зацентований у тексті фразеологізм здатний замінити багатослівну логічну побудову, образно узагальнити сказане,

пожвавити мовлення, надати йому емоційно-експресивної тональності.

Висока майстерність письменниці значною мірою залежить від знання специфіки емоційно-оцінних слів, стійких словосполучень, їхньої національної своєрідності, від уміння творчо переосмислювати звичні для нас усталені вислови, відчувати й передавати засобами мови, притаманними українському народові, особливі її барви. Улучно дібрані й майстерно використані загальноновживані фразеологізми допомагають авторці висміяти та засудити різні людські вади, піддати критиці негативні соціальні явища.

Список використаних джерел

1. Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: Навч. посібник для студ. філолог. фактів. – 2-е вид., доп. і перероб / Л. Г. Авксентьєв. – Харків: Вища школа, 1988. – 134 с.

2. Гладких М. Українська фразеологія як спосіб вираження національного менталітету / М. Гладких // [Електронний ресурс]. – <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/conferences/>.

3. Матіос М. Містер і місіс Ю у країні укрів / М. Матіос. – Львів : "Піраміда", 2006. – 132 с.

4. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів : Піраміда, 2005. – 178 с.

5. Матіос М. Щоденник страченої / М. Матіос. – Львів : "Піраміда", 2005. – 192 с.

6. Мовчан Л. Л. Українські фразеологізми як засіб експлікації внутрішнього світу людини / Л. Л. Мовчан. – Вінниця, 2006. – 93 с.

7. Семашко Т. Фразеологізми як знаки вторинної мовної номінації / Т. Семашко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна / Харківський національний університет ім. В. Каразіна. – Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Каразіна, 1964. – Серія: Філологія. Вип. 61. – 2011. – С. 78.

8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. [За заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1973. – 438 с.

9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 497 с.

5.3. ПЕРЕХІДНІ МОРФОЛОГІЧНІ ЯВИЩА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

5.3.1. Субстантив як основа морфолого-синтаксичної деривації (На матеріалі україномовної творчості Євгена Гребінки) (Ганна Мурашко, Тетяна Хомич)

Іменник у системі частин мови посідає центральне місце. Його епіцентричність виявляється в семантичному, морфологічному, синтаксичному й словотвірному планах. Субстантив становить ядро українського словотвору й має розвинену морфологічну структуру та потужний потенціал для поповнення лексичного фонду.

Морфолого-синтаксична деривація, основу якої становлять процеси переходу різних лексико-граматичних класів до структури іменника та перехід субстантивів до інших частин мови, є базою для зміни семантичної та граматичної природи слів і словосполучень. Дослідження процесів субстантивації, адвербіалізації, нумералізації, прономіналізації, препозиціоналізації тощо є актуальним не лише з суто лінгвістичного аспекту, але й літературознавчо-стилістичного, оскільки зазначені дериваційні процеси часто є потужною базою художньої мовотворчості.

Згадки про субстантивацію, а також розгляд її дії та сутності репрезентовано в працях В. Виноградова, О. Пешковського, О. Потебні, О. Шахматова, Л. Щерби та інших науковців. Процес субстантивації вчені розуміють по-різному: уживання прикметників у значенні іменників (М. Немировський), перехід прикметників в іменники (О. Шахматов), перехід слів з інших частин мови до іменників (Й. Дзендзелівський, Г. Гнатюк), процес переходу в іменники слів, що належать до інших частин мови, без афіксації

поки овчар прибіг І, гарненько йому обскувши крила, На іграшку дитині дав [1, с. 66]. Лише з контексту стає зрозуміло, що йдеться про Ягня, тому слово "дурне", яке вжито в називному відмінку однини, має форму середнього роду й виконує функцію підмета, а отже, є субстантивом.

До лексико-граматичного класу іменника переходять різні частини мови, найчастіше іменні та дієприкметник. Дуже часто субстантивуються прикметники. Як зазначає С. Самійленко, за утворенням і вживанням саме ці частини мови найтісніше пов'язані з іменником [3, с. 10]. Наприклад: *От і виїхав у степ на бурому* [2, с. 321]. Якісний прикметник *бурому*, який має форму давального відмінка однини чоловічого роду, перейшов до категорії іменника й виконує роль додатка. Можливий перехід до іншого лексико-граматичного класу вищого ступеня порівняння прикметників: *Мабуть, господь так світ создав, Що менший там не втне, де більший геть-то зможе* [1, с. 67]; *Ізліз мій дядько на дзвоницю Та, знай, гука: "Оце кумедія яка! Всі люди на землі мов ті перепелиці: Здається більший з них не більше п'ятака"* [1, с. 79]. Субстантивом репрезентовано назву поезії Є. Гребінки "Варена". Цю словоформу бачимо й у самій поезії: *Геть галушки, з стола печене, ... Варену, хлопче, при на стіл!* [1, с. 85].

Перехід прикметників в іменники спостерігаємо в поезії Є. Гребінки "Вовк і огонь": *"Пора, – Вовк думає, – у лози удирать!" Ну що б собі іти? ні, треба попрощатся: Скажений захотів Огонь поцілувать* [1, с. 72]. Прикметник *скажений*, ужитий у формі називного відмінка однини чоловічого роду, перейшов до класу іменників і виконує роль підмета. Це часткова субстантивація, оскільки аналізоване слово може бути й прикметником, і субстантивом.

Слово *старий* дуже часто вживають в усному мовленні та художній літературі на позначення людини похилого віку, словоформу *молодий* уживають у двох значеннях: для номінації нареченого та позначення віку людини. У поезії "Могилині родини" субстантиви *старий* та *молодий* ужито для номінування всіх людей, про які йдеться у творі: *Старий і молодий к могилі знай іде* [1, с. 57].

РОЗДІЛ 5. ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ:
СТУДЕНТСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Отже, під час переходу прикметника до класу іменників бачимо набуття прикметником нових синтаксичних функцій (підмет та додаток), при цьому найчастіше морфологічні категорії слова залишаються без змін.

Як уже зазначалося, субстантивация характерна й для дієприкметників. У поезіях Є. Гребінки цей процес трапляється рідше, аніж перехід прикметників до класу іменників, наприклад: *З письменними по чарці да по парці, Останній шаг витрушує шинкарці* [1, с. 55]. Дієприкметник *письменними*, ужитий у формі орудного відмінка множини, виконує роль додатка й не має залежних слів.

Процес переходу числівників ув іменник у поезіях Є. Гребінки трапляється досить часто, більшою мірою це стосується числівника *один* у різних родових варіаціях. Це пояснюємо тим, що власне кількісний числівник *один*, який за своїми морфологічними ознаками, синтаксичними функціями, а також здатністю мати залежні слова й узгоджуватися з ними, подібний до прикметника, історично зберігає всі прикметникові граматичні ознаки: *Народ письменний, страх, Бував у всяких школах, Один балакає на сотні язиках* [1, с. 75]; *Заграло, запінилось синєє море, І буйнії вітри по морю шумлять, І хвиля гуляє, мов чорнії гори Одна за другою біжать* [1, с. 83]; *Здається, крам там продавав один, Другі в опуки тощо грали* [1, с. 80]; *Один летів як навіжений* [1, с. 80].

Уживаючись у реченні самотійно, без іменника, числівники виражають не тільки поняття кількості, а й заступають собою назву предмета, наприклад: *Мабуть, на небі звісно стало (Про себе Віл в кошарі гомонів) Про те, що весь мій вік я все за двох робив* [1, с. 63]. Числівник *двох* ужито у формі родового відмінка множини без залежних слів, у реченні він виконує синтаксичну функцію додатка.

У поезії "Віл" (*У мене вдовіль їсти й пити, Несуть мені і солі, і крупів, Овса і висівок; наїстись трьом би стало* [1, с. 63]) власне кількісний числівник *три*, що має форму давального відмінка, набув значення предметності, а не числа, утратив здатність узгоджуватися з залежним іменником у роді, числі й відмінку, виконуючи при цьому роль означення, перейшов ув іменник і самотійно виконує роль додатка. Аналогічне явище переходу

числівника в іменник спостерігаємо в поезії "Пшениця": *Другі, задравши ніс, розприндивившись, ходили. І здумав зараз я, як тільки поглядів, Що бачив, як пшеницю мили* [1, с. 49].

Характерною особливістю поетичного мовлення Є. Гребінки є вживання займенників у ролі іменників. Субстантивація характерна для різних груп займенників, що співвідносяться з прикметниками; для узагальнено-предметних займенників цей процес не характерний, оскільки їхньою первинною синтаксичною функцією є підмет і додаток. Найбільше цей процес стосується означальних займенників *все, інший і кожен*: *Хто знає Оржицю? а нуте, обзивайтесь! Усі мовчать. Гай-гай, які шолопаї!* [1, с. 75]; *Увесь мов золотий, а крильця чорні має* [1, с. 78]. Означальний узагальнено-якісний займенник *усі*, ужитий у формі множини називного відмінка, не потребує залежних слів і виконує невластиву йому функцію підмета, отже, спостерігаємо явище переходу займенника до класу іменників. Таке ж явище подибуємо й у поезії "Зозуля та снігир": *Зате спитай весь світ, – Яка Зозуленька? Всі скажуть: птиця славна* [1, с. 46].

У поезіях Є. Гребінки трапляється перехід означального займенника *кожен* ув іменник. Залежне слово "людина" або ж "чоловік" легко встановлюється з контексту: *Із нас тихенько кожний з'їсть, Як тільки що обід почнеться* [1, с. 85]. *Кожний* – узагальнено-якісний займенник, який репрезентує форма однини, чоловічого роду, називного відмінка, що виконує функцію підмета. Аналогічне явище наявне в поезії "Хлопці", де процесу субстантивації зазнає означальний займенник *інший*: *А інший, голову, мов той москаль, задравши, Пряменько витягнувсь та й скочив через тин* [1, с. 80]. Як бачимо, субстантивація займенників як прийом мовотворчості сприяє економії мовних засобів, уникненню повторів і зосередженню уваги на потужних семантичних дейксисах.

Для інших частин мови процес субстантивації спорадичний, нерідко має сполучувальні та граматичні обмеження, тому маркуємо його як контекстуальний. Словозміна субстантивованих слів різна. Слова з прикметниковим типом відмінювання переважно зберігають його: *Народ сміявся, і всі були в заботах, Що раду перевіша цар* [1, с. 65]. Займенник *усі*, що перейшов до класу

іменників, зберігає відмінкову систему закінчень, уластивих прикметнику. Щодо категорії роду, то слова з прикметниковим типом відмінювання втрачають здатність змінюватися за родами й набувають значення одного з родів, тобто категорія роду стає класифікаційною. Наприклад, відповідно до виконуваної ролі в реченні прикметник *бідний* позначає особу чоловічої статі й не змінюється за родами: *бідний* і *бідна* – це два різні іменники, а не словоформи одного й того ж слова: *Качається, бідний, один без весельця. Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!* [1, с. 83]; *Тепер до бідної ніколи не летять* [1, с. 51].

Отже, процес переходу словоформ до лексико-граматичного класу іменників стосується усіх частин мови, найчастіше іменних та дієприкметника. У творчій спадщині Є. Гребінки явищ переходу дієслів, прислівників та службових частин мови до класу іменників не спостережено.

Іменник – це частина мови, яка може трансформуватися до інших лексико-граматичного класів й зазнавати процесів прономіналізації, нумералізації, адвербіалізації, препозиціоналізації. У творчості Є. Гребінки найчастіше спостерігаємо процес переходу іменника до класу прислівників. Він стосується субстантивів на кшталт: *жаль, шкода, страх, кругом* тощо, наприклад: *Пило біля ставка дурне Вороненя. Страх полюбилося йому цареве діло* [1, с. 66]. *Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця! Чого він під бурю поплив?* [1, с. 83].

У поезіях Є. Гребінки є низка прислівників, утворених шляхом переходу в них іменників, ужитих у формі орудного відмінка, наприклад: *Із льоду бурульки, що, знай, кругом бряжчали, Уже зовсім пообпадали* [1, с. 71]. *Кругом* – прислівник, утворений шляхом переходу іменника до класу адвербумів способом історичної адвербіалізації. Іменникова флексія *-ом* стала суфіксом, лексема здобула обставинне значення.

Має місце в творчості Є. Гребінки перехід слів із категорії іменника до категорії прийменника: *Він до Огню то рило підведе, То лапу коло жару сушить, То біля полум'я кудлатий хвіст обтрусить* [1, с. 71]. Іменник *коло* втратив свої морфологічні ознаки та синтаксичні функції й перейшов до класу прийменників. Чимало в поезіях Є. Гребінки випадків уживання іменника *край* у

ролі прийменника: *край ставка овчар Онучі прати мусив* [1, с. 66]; *У мене недавно на городі Червона Рожка зацвіла, І треба ж, на біду, край неї Хміль пустився!* [1, с. 55].

До класу вигуків найчастіше переходять субстантиви *Господи, матінко, боже, нене*, наприклад: *О боже мій милий! що я наробила! Дочку, як схотіла, із світа згубила!* [1, с. 87]. Випадків переходу іменників до класу вигуків найбільше спостережено в прозових творах письменника: *Господи боже мій милостивий, що за губернія!* [2, с. 319]; *А вночі – батечки мої! – як воно горить хороше, прехороше!* [2, с. 320].

Отже, у процесі взаємопереходу однієї частини мови в іншу відбуваються глибокі внутрішні зміни як у семантиці, так і у формі слова. Із цими переходами органічно пов'язані зміни й у межах словозміни, й у сфері словотворення. Так, наприклад, в основі субстантивації прикметників лежить процес опредмечення ознаки. При цьому прикметник набуває лексико-семантичних і граматичних ознак іменника: самостійних категорій роду, числа й відмінка. Субстантивація не лише охоплює лексико-семантичний бік прикметника, але й поширюється на граматичні значення й на граматичну форму. Саме тому явище переходу слів зі структури однієї частини мови в іншу треба кваліфікувати й як зміну змісту слова, і як зміну його парадигматичної чи словотворчої форми.

Презентоване дослідження не вичерпує всього комплексу проблем, пов'язаних із іменниковою морфолого-синтаксичною деривацією у творчості Євгена Гребінки. Поза увагою залишаються особливості індивідуально-авторського послуговування мовними одиницями, що зазнали семантико-граматичної трансформації, які мають неабиякий вплив на відтворення художніх рецепцій, у чому й убачаємо перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Гребінка Є. Твори : в 5 т. / Є. Гребінка. – К. : Державне видавництво Художньої літератури, 1957. Т. 1. – 1957. – 425 с.
2. Гребінка Є. Твори : в 5 т. / Є. Гребінка. – К. : Державне видавництво ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ, 1957. – 364 с. Т. 5. – 1957. – 364 с.

3. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – К. : Вища школа, 1970. – Ч. 2. – 190 с.

4. Словник української мови : у 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук., думка, 1970–1980.

5. Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

5.3.2. Морфолого-синтаксичне словотворення (На матеріалі творчості Валер'яна Підмогильного) (Ірина Морська, Тетяна Хомич)

Можливості української мови безмежні. Саме тому нашу мову називають милозвучною: відкритість мовної системи, вибір прямого та інверсованого порядку слів, уникнення збігу голосних і приголосних у мовленні шляхом їх постійного чергування, – усе це сприяє збереженню високих позицій української мови у світовому масштабі.

Українська мова не є замкненою системою. Зміни, що відбуваються в ній, можуть з'являтися раптово, або ж усталюватися поступово. Упродовж століть мовлення зазнає різноманітних трансформацій. Деякі з них стають нормою, переходячи з оказіонального або узуального вживання, інші – зникають. Такі перетворення стосуються усіх мовних рівнів: фонетичного, лексичного, граматичного. Найбільшої кількості інновацій, як відомо, зазнає лексична система, фонетична та граматична структури є менш мобільними.

Усі частини мови належать до єдиної лексико-граматичної системи, між одиницями якої наявні певні взаємовідношення й тісні взаємозв'язки. Ці закономірні взаємозв'язки виявляються передусім у взаємопереходах і перетвореннях однієї частини мови в іншу [1, с. 14]. О. Потебня у свій час писав: "Розуміючи мову як діяльність, не можна дивитись на граматичні категорії" [9, с. 155].

Ці взаємопереходи відбуваються у зв'язку з різними змінами синтаксичного, рідше стилістичного функціонування частини мови в мовленні [3, с. 201]. Нове функціонування певного слова в реченні

призводить до того, що це слово втрачає свої первинні семантичні та граматичні особливості й одночасно набуває властивостей іншої частини мови. У сучасній українській літературній мові, як і в інших слов'янських мовах, перехідних явищ досить багато. Вони охоплюють сферу майже всіх повнозначних і службових частин мови [2, с. 277].

У процесі взаємопереходу однієї частини мови в іншу відбуваються глибокі внутрішні зміни як змісту, так і форми слова. При цьому похідне слово формально нічим не відрізняється від мотивувального, але отримує нове значення, морфологічні ознаки й синтаксичні функції.

Пропоноване дослідження презентує спробу аналізу морфолого-синтаксичних транспозицій. У частиномовній системі відбуваються певні модифікації, які, звичайно, мають низку причин. Явище конверсії, тобто взаємопереходу слів між частинами мови, є одним із найменш досліджених. Справді, розгортаючи підручники з української мови як навчальної дисципліни в бібліотеках чи магазинах, можна не побачити висвітлення цього питання, хоча й кожен лексико-граматичний клас слів усебічно розкрито. Шкільні програми, як і учнівські підручники, також уникають ґрунтовного подання цього матеріалу. Тому проблема трансформації лексико-граматичних класів слів є відкритою й потребує детального вивчення.

Творчість українських письменників ХХ століття є неповторним явищем. Саме цей період позначений появою різноманітних літературно-мистецьких течій, популяризацією філософських концепцій. Проза Валер'яна Підмогильного є зразком української класики. Митець слова з надзвичайною художньою майстерністю зображав тогочасні людські проблеми. Вишукана мова творчої спадщини письменника заслуговує особливої уваги. Саме тому морфолого-синтаксичне словотворення доцільно презентувати на матеріалі мови творів Валер'яна Підмогильного.

Унаслідок аналізу мовотворчості Валер'яна Підмогильного традиційно виокремлено такі типи перехідних явищ: субстантивацію, ад'ективацію, прономіналізацію, вербалізацію, нумералізацію, адвербалізацію, препозиціоналізацію, кон'юнкціоналізацію, партикуляцію, інтер'ективацію.

Досліджуючи твори Валер'яна Підмогильного, можна стверджувати, що найчастіше субстантивуються прикметники: *Де ти пропав, божественний?* [6, с. 120]; *Старий походить по кімнаті* [7, с. 261]; *Родич, може, який? Знайомий* [6, с. 210]; *Лікар підходив до найближчого хворого* [8, с. 69]. Часто у своїй творчості митець послуговується відад'єктивними прізвищами, якими номіновано персонажів, наприклад: *Нахилившись до нього, Васюренко впізнав свого земляка, Степана Безрукавого* [8, с. 186]; *Студент Задорожній, що так щиро привітав його письменницькі заходи, став – чи не через це саме? – добрим його приятелем* [6, с. 73]. Такі номени, які презентують собою певну ознаку, є засобом характеристики образів художніх творів, виконують подвійну функцію – номінативну й характеризувальну.

До класу субстантивів може переходити займенник: Це "щось" в інтимній їхній мові означало той викуп, що природа прагне стягти за посідання втіхи попри всі хитрощі користувачів [6, с. 163]; А він не зважувався казати їй "ти" і називав "мусінькою", як вона й порадила [6, с. 70]. Цього різновиду конверсії можуть зазнавати й прислівники та прийменники: *Хоч, правда, далі його думка не сягала, про "далі" він не хотів і не потребував міркувати* [7, с. 277]; *Коли ж те "після" буде?* [7, с. 262].

До іменника може переходити числівник один: Тільки один, подивившись на гарну смушеву шапку Олеся, запропонував йому мінятися [8, с. 23]; Вчора приходять один – п'ятсот карбованців, каже украдено [8, с. 101]; Ось на цьому розі добровольці повісили одного [8, с. 244].

У творах Валер'яна Підмогильного набувати категоріального значення предметності можуть не тільки окремі слова, що належать до певного лексико-граматичного класу, а й синтаксичні й фразеологічні словосполучення, окремі речення: *І що більше вона посувалася до кінця, тим виразніше поставав цьому план третьої, а саме: "Проблеми варіаційного рахування"* [7, с. 262].

Проза письменника дозволяє стверджувати, що ад'єктивації нерідко зазнають різні лексико-граматичні класи слів, зокрема дієприкметники: *І здавалось, той зниклий шлях, з'єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галуззю вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір* [6, с. 3]; *Пофарбоване в ясно-*

рудуватий колір волосся хай лишиться трохи розкуйовджене [7, с. 36]; Хворий змутнілими очима позирав на білого лікаря та мимрив **спраглими** вустами [8, с. 69]. Іноді ад'єктивуються особові та неозначені займенники: Він знав уже **свій** шлях [7, с. 260]; Годилося б йому поспати **якусь** часинку [7, с. 272].

У мовотворчості Валер'яна Підмогильного спостерігаємо транспозицію до класу займенника, хоча потенційно до цієї частини мови може переходити обмежена кількість лексем. Зокрема на це явище багатий твір "Повість без назви", де найчастіше спостерігаємо прикметникову прономіналізацію: **Цілий** рік вона тримала цю страшну обітницю, противну основним нахилам її темпераменту [7, с. 37]; Після того **цілий** день кашляв і хрипів [7, с. 293]. Іноді може трансформуватися прикметник **другий**: Степан одкинув полу свого френча й засунув руку в глибоку, але єдину кишеню в штанях – з **другого** боку кравець пошкодував матеріалу [6, с. 9]; Почав я розумом розкидати – **другу** кобилу різати треба, однаково хитається [8, с. 187].

Числівники як лексико-граматичний клас слів є закритою системою, нумералізація є малопродуктивним процесом, проте у творах В. Підмогильного є досить поширеною. У сучасній українській мові шляхом відприслівникової транспозиції поповнюється переважно група неозначено-кількісних числівників: **Мабуть, мало, копійок з десять, не більше...** [8, с. 40]; **Нам іще багато** дечого потрібно, – відмовив начальник штабу [8, с. 104]; – **А нащо було здаватись? Їх же небагато** [8, с. 24]. Часто натрапляємо на іменникову нумералізацію: **Роботи! Роботи! Сила-силенна!** [6, с. 169]. Як бачимо, у цьому реченні іменник набуває кількісного значення, відповідаючи на питання *скільки?* Іноді нумералізується іменник **раз**: **Раз!** "Що це? Команда? Стріляють за третім разом" [8, с. 33]. Лексему **раз** ужито в значенні "один".

Перехід різних частин мови в прислівники в мовотворчості Валер'яна Підмогильного відбувається досить часто. Конверсія цього типу є діахронічною. Адвербіалізуються займенники: **Тут**, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води [6, с. 3]. **Там** танцювали під дзвінки переливи мандоліни [6, с. 232]. На локалізацію стану вказують адвербіалізовані прийменниково-іменникові форми родового та

місцевого відмінків: *Книш зайшов у вагон і розплився серед хмар тютюнового диму й гудіння балачки* [8, с. 98]. Найактивніше зазнає адвербіалізації орудний відмінок іменника, що вживається з темпоральним значенням: *Восени в степу тривожно шамотить сухим гіллям кукурудза, – цілі поля рівних, жовтих стовбурів, ніби хтось, крадучись, розсуває її обвислий лист* [6, с. 224]; *Ранком несподівано засіявся густий, дрібненький дощик* [8, с. 59]; Часто трапляється відприкметникова адвербіалізація: *Трохи вже призвичаївшись до нової оселі, він сміливо попросив у хазяйки відро й досхочу вмився* [6, с. 29]; *Треба тільки напахтитись тонко і різко, бо пахоці підкреслюють тіло* [7, с. 36]. Переходити в прислівник можуть також вигуки: *Геть усі, що вийшли останнього місяця* [6, с. 102]; *Йому не хотілось іти геть, поки не рушить потяг* [8, с. 184]. Непродуктивним є тип відчислівникової адвербіалізації. Він об'єднує невелику кількість прислівників. Їхнє ядро становлять ті, що постали з форм знахідного відмінка збірних числівників і прийменників *в (у), на* та форм місцевого відмінка таких числівників і прийменника *в (у)*: *Товста жінка, зігнувшись удвоє, гукала на мене, засапуючись* [8, с. 209]. Набувати категоріального значення прислівника можуть і неозначені числівники: *У місті Петро жив укуні з товаришем* [8, с. 48].

У творчості В. Підмогильного різновид вербалізованої транспозиції є найменш розповсюдженим, а приклади зазвичай однотипними. Більшого поширення вербалізація набуває у великих прозових формах, проте їх узагалі не спостережено в "Повісті без назви". Зазвичай, ознак дієслова можуть набувати вигуки: *Ах, – зітхала Зоська, – ніякої любові немає* [6, с. 116]; *Цить! Я теж хочу поласувати* [6, с. 58]. *Хтось гукнув йому: "Ей, ти! Годі спати! Червоногвардійці!"* [8, с. 23]; *Ми покинемо хату, де примари! Геть їх!* [7, с. 249]. Як бачимо, вербалізуються емоційні, а також наказові та спонукальні вигуки. Значно рідше вербалізуватися можуть частки або їх сполучення: *Та ну ж бо, поїдемо, Остапе, до нас! У нас гарно буде, їй-бо!* [7, с. 248]. Іноді спостерігаємо прикметникову контекстуальну синтаксичну вербалізацію, унаслідок чого утворюються синтаксичні дієслова зі значенням стану, причому вихідні прикметники вжито у формі називного та орудного

відмінків. Наприклад: *Та тільки помітила, що очі в Антося холодні й блискучі, як лід, так само, як і в його матері* [8, с. 74].

Препозиціоналізацію, або препозитивацію, надзвичайно яскраво представлено у великій прозі письменника, зокрема в романі "Місто", де препозиціоналізуються як іменники, так і прислівники. Переходити до класу прийменника можуть прислівники зі значенням місця: **Позаду** шумів Хрещатий яр, **праворуч** линула музика з Пролетарського саду, **ліворуч** шелестів людськими тінями Володимирський горб [6, с. 28]. Препозиціоналізуються також прислівники зі значенням якості: "На розі вул. Свердлова, потрапивши знову в тиск, він на мить затримався й глянув **уздовж** рівного схилу, яким підіймався трамвай" [6, с. 27]. Нерідко спостерігаємо явище переходу іменника, який утрачає притаманну йому номінативну функцію, у прийменник: *Коли розігнувся від поручнів, побачив коло себе Надійку* [6, с. 4]; **Коло** самих дверей у кутку чорніла буржуйка – бляшана пічка, що мала завданням ogrівати взимку кімнату, а влітку на ній варено страву [6, с. 22]; *Серед цієї юрби не було сумних – тут, **край** міста, починалась нова земля, земля первісної радості* [рб, с. 7].

У прозі письменника найчастіше кон'юнкціоналізуються займенники: **Тоді покоївки остаточно переконалися, що лікар приймає тільки гроші** [8, с. 73]; **Місяць** клав йому тінь на половину обличчя і здавалось, що та половина спить [7, с. 207]. Саме так займенник що стає підрядним сполучником, який сполучає головну й залежну частини речення. Кон'юнкціоналізуються також прислівники, різні за своїм значенням, наприклад, часові: **Борис дав йому свою нову адресу й просив зайти так тижнів через два, коли він влаштується вже подружньо** [6, с. 95]; **Олесь хотів спитати ближчого гайдамаку, куди вони всі йдуть, але мовчання снігів скувало йому губи** [8, с. 20]. Окрім цього, нерідко кон'юнкціоналізуються прислівники просторові: **Вони зайшли вдвох до великої кімнати, де відбувались після праці лекції** [6, с. 92]; **Йому весь час здавалось, що він не там, де мусить бути** [7, с. 292]. Переходити в сполучник можуть і прислівники способу дії: **Почув, як звідтіль невпинно вириваються сили, разносяться вітром і накладають на все тавро жадоби** [7, с. 206];

З цього стало сумно, як то завше буває весняної ночі, коли жінка тебе не кохає [8, с. 92].

У творах В. Підмогильного партикуляція як один із різновидів конверсії є найбільш різноманітною й поширеною. У його прозі представлені численні приклади її прояву. Найчастіше партикулюються сполучники: **Та й краще: нащо вона вам?** [7, с. 258]; **"От і все гаразд", – подумала Ірен, пильно оглянувши себе в дзеркало** [7, с. 37]. Прислівники також можуть утратити своє значення й функціонувати в ролі часток. Часто партикулюється прислівник вже: **Ні, вже пиши, коли почав** [6, с. 150]. Трансформуватись у частку можуть також прислівники близько, просто: **Покінчивши справи у видавництві, Гордовський близько четвертої пообідав і подумав про решту свого дня до вечірнього поїзда на Харків** [7, с. 272]; **Знічев'я з нудьги я пішов просто в степ** [8, с. 208]. Окремим різновидом конверсії є займенникова партикуляція: **Це тобі не фунт ізюму, на гілляці!** [8, с. 244]; **А я собі гадаю: ми як бур'ян при дорозі, як реп'яхи** [8, с. 187]; **Та ні, що там надіятись!** [8, с. 185]. Ув останньому прикладі, окрім займенника **що**, також партикулюється прислівник **там**.

У досліджуваних літературних творах часто спостерігаємо дієслівну інтер'ективацію, наприклад: *Зоська замислилась. Потім скрикнула: Придумала!* [6, с. 139]. Така транспозиція виражена також наказовим способом дієслова: *Чекайте! Всі нагоди були нікчемні* [7, с. 27]. Іноді поєднується дієслівна й іменникова інтер'ективації: *Дочекались допомоги!* [8, с. 22]; *Христос воскрес! – весело гукнув він* [7, с. 212]. Також переходять до класу вигуків слова просторічної лексики та сталі словосполучення: *Левко цмокнув. – Сто бісів його матері, – промовив він* [6, с. 222]; *О, чорт! Коли вони вже вгамуються, – гукнув Вербун* [7, с. 245]; *Сто чортів, як спати хочеться!* [8, с. 98]. Цікавим є момент, коли іменник з прийменником набуває значення наказового способу: *З роботи! – скрикнув Пащенко* [7, с. 300]. Окрім дієслівної інтер'ективації, у творах В. Підмогильного наявна, хоч і значно рідше, займенникова: *Отаке! А мене Ївгою звати!* [6, с. 228]. Саме так автор створює нам уявлення живої розмовної мови, що й супроводжується вигуками: *Отакої! – образилась жінка, – по-сусідськи живу, та щоб не знати* [6, с. 210].

Отже, частини мови не є замкнутими групами слів. У художньому мовленні В. Підмогильного наявні явища переходу слів із одного лексико-граматичного класу до іншого. Під час такого переходу слово змінює властиве йому лексичне значення, морфологічні властивості, синтаксичні характеристики – усе, що характеризувало його, коли воно належало до однієї частини мови, зникає, слово набуває нового лексичного значення граматичних властивостей, що призводить до появи нової лексеми.

Список використаних джерел

1. Ващенко В. С. Явища переходу в системі частин мови / В. С. Ващенко // Українська мова та література в школі. – 1953. – № 6. – С. 14 – 15.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К., 2004. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К., 1982. – 209 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. О. Горпинич. – К., 2004. – 336 с.
5. Карпенко Ю. О. Ще раз про критерії виділення частин мови / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 76 – 80.
6. Підмогильний В. П. Місто / В. П. Підмогильний. – Харків, 2014. – 240 с.
7. Підмогильний В. П. Невеличка драма: Роман, повісті / В. П. Підмогильний. – Дніпропетровськ, 1990. – 326 с.
8. Підмогильний В. П. Третя революція: Оповідання, повісті, роман / В. П. Підмогильний. – К., 2012. – 619 с.
9. Потєбня О. О. Из записок по русской грамматике / О. О. Потєбня. – М., 1977. – 320 с.